

Knygotyra
2023, vol. 80, pp. 228–262

ISSN 0204–2061 eISSN 2345–0053
DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2023.80.130>

PUOŠNUIR PRAKTIŠKA: XVII A. VIDURYJE – XVII A. PIRMOJOJE PUSĖJE ITALIJOJE IR ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOJE SPAUSDINTŲ KNYGŲ ĮRIŠAI VILNIAUS JĖZUITŲ AKADEMIJOS BIBLIOTEKOJE

Ieva Rusteikaitė

Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institutas
Dominikonų g. 15/1, LT-01131 Vilnius
Vilniaus universiteto biblioteka
Universiteto g. 3, LT-01122 Vilnius
El. paštas ieva.rusteikaite@mb.vu.lt

Santrauka. *Ankstyvaisiais naujaisiais laikais nepalaujamai augęs spausdintų knygų egzempliorių skaičius ir didėjanti amatininkų tarpusavio konkurencija lėmė, jog nuo Gutenbergo išradimo iki pat XIX a. Europos knygrišiai buvo priversti ieškoti pigesnių ir greitesnių įrišimo technikų. Remiantis šia prielaida, straipsnyje aptariama dalis Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekai priklausiusių XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. viduryje spausdintų knygų įrišų. Šis tyrimas yra platesnio Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos knygų įrišų tyrimo dalis, o straipsnyje apsiribota dviem šiai bibliotekai priklausiusių spaudinių grupėmis: Italijos bei Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijose spausdintomis knygomis. Istoriniams įrišams aptarti pasitelkta taikomosios dailės ir materialiosios kultūros tyrimų sričiai artima prieiga, literatūroje taip pat žinoma kaip knygų ar knygų įrišų „arheologija“, pagrindini*

Received: 2023 03 31. Accepted: 2023 04 24

Copyright © 2023 Ieva Rusteikaitė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access journal distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

dėmesį skiriant ne tik knygų įrišų viršelio dekoru bruožams, bet ir jų struktūrinėms savybėms, visapusiškiau atskleidžiančioms praeities amatininkų darbo pobūdį. Toks analizės būdas ypač parankus aptariant ne tik puošnius, bet ir visai nedekoruotus knygrišių dirbinius, iki šiol Lietuvos senosios knygos tyrimuose sulaukusius labai mažai dėmesio. Tyrimo metu nustatyta, kad kuklesni pergamentiniai įrišai sudaro beveik pusę visų nagrinėtų Vilniaus akademijos bibliotekos įrišų ir kol kas patvirtina labiau praktinį nei reprezentacinį jėzuitų bibliotekos aspektą. Pagal techninio atlikimo sudėtingumą ir įrišimui pasitelktų operacijų skaičių išskirtos penkios įrišimo technikos, aprėpiančios spektrą nuo sudėtingiausių iki paprasčiausių įrišų, glaudžiai sietinų su prekybinio formato įrišais. Be to, nemažai pergamentinių įrišų pasižymi struktūriniais bruožais, artimais itališkai knygrišystės tradicijai. Pastarųjų dominavimas Italijos spaudinių grupėje leidžia pagrįstai svarstyti apie jau įrištų knygų patekimo į Vilniaus jėzuitų akademijos biblioteką galimybę ir iš naujo permąstyti kai kurių knygų spausdinimo bei įrišimo vietų santykį. Tyrimo metu taip pat išryškėjo tam tikri įrišų bruožai, sietini su Italijos ir Abiejų Tautų Respublikos knygrišystės tradicijomis.

Reikšminiai žodžiai: *spauda, knygrišystė, Vilniaus jėzuitų akademijos biblioteka, prekybiniai įrišai, itališki įrišai.*

Elegant and Practical: Bindings of Books Printed in the Middle of 16th and the First Half of the 17th Centuries in Italy and the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Library of Vilnius Jesuit Academy

Summary. *In the early modern period, the relentless growth in the copies of printed books and the increasing competition between craftsmen meant that, since the invention of Gutenberg until the 19th century, European bookbinders were forced to look for cheaper and quicker binding techniques. Based on this assumption, the article focuses on some of the bindings of books printed from the middle of the 16th until the middle of the 17th century which belonged to the library of Vilnius Jesuit Academy. This study is part of a broader research on the bindings of the Vilnius Jesuit Academy Library, and the article is limited to two groups of sources: books printed in Italy and books printed in the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania (Polish-Lithuanian Commonwealth). The historical bindings are discussed by following the approach targeting the field of decorative arts and material culture studies, which is also well known as the 'archaeology' of the book or the bookbinding. It focuses not*

only on the decorative features of the cover of the book, but also on the structural features of the bindings which reveal comprehensively the work of the craftsmen of the past. This method of analysis is particularly useful for discussing not only decorated but also undecorated bindings which have so far received very limited attention in the research of the old Lithuanian book. As a result, the research revealed that the modest parchment bindings form nearly a half of all the examined bindings of the collection, and confirm the practical rather than the representational aspect of the Jesuit Library. According to the complexity of the technical execution and the number of operations involved in the process of binding, five binding techniques have been distinguished, ranging from the most complex to the simplest bindings, closely related with a retail bindings. What is more, a consistent number of parchment bindings are denoted by structural features, which is close to the Italian bookbinding tradition. The predominance of the latter in the group of Italian prints makes it possible to consider the possibility of already bound books entering the library of Vilnius Jesuit Academy. Moreover, the research has revealed certain binding features linked to the bookbinding traditions in Italy and the Polish–Lithuanian Commonwealth.

Keywords: *printing, bookbinding, Library of Vilnius Jesuit Academy, retail bindings, Italian bindings*

ĮVADAS

Vilniaus jėzuitų akademija, viena svarbiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) institucijų, ne tik ugdė raštingus ir išsilavinusius šalies piliečius, bet ir per visą aktyvios veiklos laikotarpį sukūrė nemažą savo raštijos paveldą. Vilniaus akademijos spaustuvė tapo viena iš produktyviausių ir svarbiausių šalies spaustuvių, o spręsdama organizacinius švietimo, administracinius ir ūkinius reikalus, akademija sukūrė nemažą archyvinių dokumentų kompleksą¹. Bibliotekos rinkinys imtas kaupti nuo pat institucijos įkūrimo 1570 m. ir buvo pildomas iki pat jėzuitų ordino panaikinimo 1773 m. Dėl komplikuotos bibliotekos istorijos visą jos rinkinio vaizdą rekonstruoti yra

1 PACEVIČIUS, Arvydas. Vilniaus universiteto archyvo raida XVI–XVIII amžiuje. Iš PŠIBILSKIS, Vygintas Bronius (sud.). *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose (XVI–XXI amžiai)*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 104–108.

sudėtinga². Visgi tai, kas įvairiose atminties institucijose išliko iki šių dienų, yra tikrai solidžios apimties dokumentų rinkinys, o viena didžiausių jo dalių saugoma Vilniaus universiteto bibliotekoje. Tad atrodo, jog šiuose dokumentuose galima pagrįstai tikėtis rasti vertingų duomenų apie įvairius jėzuitų aplinkoje naudotų knygų bruožus, tarp jų – pėdsakų apie XVI–XVII a. knygrišystės amatą LDK ir jos sostinėje.

XVI–XVII a. LDK knygrišių veikla tyrinėta daugiausia knygos ir Vilniaus miesto istorijos kontekste³. Be kelių išsamesnių, tiesiogiai knygrišystės istorijos klausimams skirtų publikacijų⁴, daugumoje jų XVI–XVII a. Vilniuje veikę knygrišiai aptariami gana epizodiškai ir kitokių autoriams rūpimų klausimų kontekste, o dirbiniai – tik kai kada ir gana bendrais bruožais. Iš rašytinių šaltinių iki šiol išsamiau aptarti yra Vilniaus knygrišių cecho privilegija ir statusas⁵, išlikę knyginkų, knygrišių ir spaustuvinkų turto inventoriai⁶, sąskaitos ir sutartys su jais⁷.

- 2 PACEVIČIUS, Arvydas. Nuo kolegijos iki akademijos: bibliotekos įkūrimas ir raida (1570–1802). Iš PŠIBILSKIS, Vygtas Bronius (sud.). *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersėjuose (XVI–XXI amžiai)*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 1–36; *Virtus: Seniausios Lietuvos akademinės bibliotekos virtuali rekonstrukcija* [interaktyvus]. Vilnius: Vilniaus universiteto biblioteka, 2014–2015 [žiūrėta 2022 m. gruodžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://virtus.mb.vu.lt/>>.
- 3 Lenkų istoriografijoje Vilniaus knygrišių veiklą savo darbuose užfiksavo Janina Rodkiewiczówna, Adamas Chmielis, Henrykas Łowmiański, Euzebiusz Łopaciński, Maria Topolska, o iš lietuvių tyrinėtojų – Vladas Drėma, Zenonas Ivinskis, Edmundas Laucevičius, Levas Vladimirovas, Vincas Kisarauskas, Stasys Samalavičius, Ingė Lukšaitė, Mindaugas Paknys, Elmantas Meilus, Rūta Janonienė.
- 4 Prie tokių priskirtini RODKIEWICZÓWNA, Janina. *Cech introligatorski w Wilnie: zarys historyczny*. Wilna: Wydawnictwo Magistratu m., 1929; IVINSKIS, Zenonas. Knygų prekybos klausimu Lietuvoje XVI–XVII amžiuje. (Keletas trumpų įnašų Lietuvos kultūros istorijai). Iš PACEVIČIUS, Arvydas; SPERSKIENĖ, Rasa (sud.). *Bibliotheca Lituana I. Bibliologijos metraštis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 139–162; LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose*. Vilnius: Mokslas, 1976; PETRAUSKIENĖ, Irena. *Vilniaus akademijos spaustuvė, 1575–1773*. Vilnius: Mokslas, 1976; PETRAUSKIENĖ, Irena. *Vilniaus akademijos spaustuvės šaltiniai: XVI–XIX a.* Vilnius: Mokslas, 1992; VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija: Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVI–XVII amžius*. Vilnius: Mokslas, 1979.
- 5 LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai...*, p. 118–119; VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija...*, p. 384–385.
- 6 PETRAUSKIENĖ, Irena. *Vilniaus akademijos spaustuvės šaltiniai...*, p. 205–206; LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai...*, p. 122; VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija...*, p. 383–386; IVINSKIS, Zenonas. Knygų prekybos klausimu..., p. 139–162.
- 7 PETRAUSKIENĖ, Irena. *Vilniaus akademijos spaustuvės šaltiniai...*, p. 78–79; LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai...*, p. 121–122.

Greta rašytinių šaltinių apie praeities amatininkus vertingiausiais informacijos šaltiniais, tiesiogiai liudijančiais knygrišių darbo principus, laikytini patys išlikę dirbiniai. Dalį konkrečių Lietuvos bibliotekose saugomų puošnių knygų įrišų bruožų aptarė Laucevičius, o jo studija išlieka solidžiausiu įnašu į Lietuvos knygrišystės istoriją. Kiek išaugusį susidomėjimą atskirais knygų įrišais ar knygų rinkiniais rodo pastaraisiais dešimtmečiais pasirodžiusios publikacijos⁸.

Siekiant „prakalbinti“ šiuos sudėtingus materialius šaltinius, tenka ne tik apžvelgti nemažos apimties knygų rinkinius, bet ir įsigilinti į visapusišką jų atlikimo pobūdį nuo lankų paruošimo iki viršelio puošybos. Pagrindinės problemos, kylančios analizuojant knygų įrišus kaip pirminius šaltinius, yra susijusios, visų pirma, su istoriniais ir, deja, šiuolaikiniais knygų perrišimais, kurių metu sunaikinta daug vertingos informacijos. Antra, absoliuti dirbinių dauguma tiek Lietuvos, tiek pasaulio bibliotekose yra anonimiški. Todėl, panašiai kaip ir kitų dailiųjų amatų dirbinių atveju, jų tyrimus neretai tenka grįsti formalia ir lyginamąja analize⁹. Net jeigu rašytiniuose šaltiniuose turima duomenų apie knygrišių tapatybę ar jų naudotų įrankių inventorių, juos susieti su konkrečiais dirbiniais nėra paprasta, ypač kai trūksta tam skirtų šiuo metu bibliotekose saugomų kny-

- 8 KERŠULYTĖ, Edita. XVI a. rankraštinės knygos „Šventųjų gyvenimo aprašymai“ įrišas: atvejo tyrimas. Iš *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka 2009/2010* [interaktyvus]. 2013, p. 26–41 [žiūrėta 2022 m. gruodžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<http://elibrary.mab.lt/handle/1/1803>>; SMALIUKIENĖ, Gražina; BLIKERTAITĖ, Enrika. Vilniaus akademijos spaustuvės XVII a. leidinių įrišai Vilniaus universiteto ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*. [interaktyvus]. 2018, 2013/2014, p. 79–92 [žiūrėta 2022 m. gruodžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<http://elibrary.mab.lt/handle/1/21971>>; BLIKERTAITĖ, Enrika. XV–XVII amžiaus kirilinės knygos ir jų įrišai Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. Ten pat, p. 54–63 [žiūrėta 2023 m. balandžio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://elibrary.mab.lt/handle/1/21969>>; TAMULIS, Sigitas; RUSTEIKAITĖ, Ieva. Archaeology of Book: Bindings of Court Books of the Grand Duchy of Lithuania. In *Research. Dilemmas. Solutions: The 12th Baltic States Triennial Conservators' Meeting. Vilnius Lithuania, 2020: Preprints*. Vilnius: The Lithuanian National Museum of Art, 2020, p. 586–589; RANKELIENĖ, Sonda. Žygimanto Augusto knygos Vilniaus universiteto bibliotekoje: knygų viršelių puošyba ir nauji duomenys apie proveniencijas. *Knygotyra*, 2020, t. 74, p. 35–95. <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2020.74.46>; RANKELIENĖ, Sonda. Viršelių puošybos, inicialų, protoekslibrų ir grafičių kaita XV–XX a. Vilniaus universiteto bibliotekos inkunabuluose. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2021, nr. 101–102, p. 14–68. <https://doi.org/10.37522/aaav.101.2021.64>; KVIZIKIČIŪTĖ, Milda. Viršelis kaip paratekstas: Martino Lutherio *Biblia Germanicolatina* Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. *Knygotyra*, 2021, t. 77, p. 7–19. <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2021.77.88>.
- 9 MICKŪNAITĖ, Giedrė (sud.). *Dailėtyra: teorijos, metodai, praktikos*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012, p. 17–29.

gų įrišų katalogų ir visapusiškų bei sistemingų jų aprašų¹⁰. Trečia, nors ir sutariama, kad dauguma spausdintų knygų Europoje buvo įrišamos geografiškai arčiau skaitytojo ir knygos vartotojo nei spaustuvininko ar pirklio, paskutiniųjų dešimtmečių Europos knygrišystės istorijos tyrinėjimai rodo, jog greta knygų savininkų užsakomų įrišų rinkoje cirkuliavo ir įvairūs tarpiniai, spaustuvininkų ar pirklių naudojami prekybiniai knygų įrišų formatai¹¹. Tokia technologinė ir geografinė įvairovė dar labiau apsunkina konkrečių įrišų, ypač tokių, kuriuose nėra jokių įrišėjo ar savininko ženklų, kilmės nustatymą ir datavimą.

Atrodytų, kad, knygos įrišus laikant istoriniais artefaktais ir dailiųjų amatų dirbiniais, koordinuotos įvairių socialinių, humanitarinių ir net gamtos mokslų atstovų pastangos galėtų duoti neblogų rezultatų¹². Vis dėlto iki šiol Lietuvoje, panašiai kaip ir kitų šalių XIX–XX a. istorinių įrišų tyrimuose¹³, konkrečiais dirbiniais domėtasi daugiausiai dėmesio skiriant su puošyba susijusiems įrišų aspektams, tokiu būdu nepuošnius ar mažiau puošnius dirbinius, kurie sudarė didžiausią Europos knygrišų darbo dalį, paliekant nuošalyje. Be to, ornamentiniais išpūdais daugiausia domėtasi kaip proveniencijomis ir nuosavybės ženklais, jų technologiniam ar meniniam (pvz., ornamento kilmės, raidos, formos) aspektui dėmesio skiriant kur kas mažiau. Tokiame kontekste išsiskiria keletas bandymų istorinių įrišų medžiagas tirti gamtos mokslų metodais¹⁴.

Vis dėlto iki šiol Lietuvoje atliktų istorinės knygrišystės tyrimų rezultatus reikšmingai praplėstų ar net sujungtų iki šiol labai menkai išplėtoti technolo-

- 10 Šiuo aspektu atskirai minėtina kol kas vienintelė Lietuvoje knygų įrišų skaitmeninė kolekcija: Knygų įrišų tyrimai. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos skaitmeninis archyvas* [interaktyvus], [žiūrėta 2023 m. balandžio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://elibrary.mab.lt/handle/1/4857>>.
- 11 Itin vertingi įvairūs prof. Nicholo Pickwodo straipsniai, o pastaruoju metu panašios informacijos apie Krokuvos knygų rinką pateikė ir Katarzyna Płaszczyńska-Herman: PŁASZCZYŃSKA-HERMAN, Katarzyna. Oprawianie jako etap produkcji. O związkach drukarzy, księgarzy i introligatorów. *Terminus*, 2021, t. 23, z. 2 (59), p. 135–155. <https://doi.org/10.4467/20843844TE.21.006.13440>.
- 12 CHLEBUS, Ewa. Problemy atrybucji, chronologizacji i lokalizacji opraw starych druków w kontekście pracy konserwatora książki. *Notes Konserwatorski* [interaktyvus], 2016, vol. 18, p. 199–219 [žiūrėta 2023 m. balandžio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://polona.pl/item/74299463>>.
- 13 SZIRMAI, Ján Alexander. *The Archaeology of Medieval Bookbinding*. Aldershot: Ashgate, 1999, p. ix–xi.
- 14 ČIULADIENĖ, A. et al. Ką atskleidžia knygos įrišo ir bloko kompleksiniai tyrimai? *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* [interaktyvus]. 2018, 2013/2014, p. 64–78 [žiūrėta 2023 m. balandžio 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://elibrary.mab.lt/handle/1/21970>>.

giniai istorinių įrišų tyrimai, įtraukiantys ne tik puošybos, bet ir kitus įrišimo etapus. Vadinamoji knygos ar knygos įrišų „archeologijos“ perspektyva Vakarų Europoje susiformavo praėjusio amžiaus pabaigoje ir ypač išpopuliarėjo dėl Jáno A. Szirmai monografijos¹⁵. Šią prieigą tiesiogiai galima sieti su anuomet naujais knygų restauravimo etikos klausimais ir šioje srityje išaugusia minimalios intervencijos principo reikšme¹⁶, o netiesiogiai – su panašiu metu humanitariniuose ir socialiniuose moksluose vykusiu „materialiuoju posūkiu“ (angl. *material turn*)¹⁷. Visa tai taip pat paveikė ir požiūrį į materialiuosius senųjų knygų aspektus, įskaitant ir knygos įrišų informatyvumą tyrinėjant dokumentinį paveldą¹⁸.

„Archeologinė“ arba formalioji analizė, taikoma nuosekliai ir sistemingam struktūrinių knygų įrišų savybių tyrimui, leidžia rekonstruoti konkretaus dirbinio sukūrimo procesą ir jo etapų eiliškumą nuo knygos lankų paruošimo iki apkalų pritvirtinimo. Lyginamoji tokių duomenų analizė padeda geriau įsivaizduoti įvairių regionų dirbtuvėms priklausiusių anoniminių praeities amatininkų darbo pobūdį. Todėl yra itin aktualu tirti ne tik pavienius įrišus, bet ir didesnės apimties rinkinius: juose pasikartojantys technologiniai įrišimo sprendimai, jų niuansai leidžia aiškiau atskleisti vyraujančių amato tendencijų vaizdą, chronologinius pokyčius, geografinį paplitimą ir, galiausiai, patikimiausietį konkrečius įrišus su rašytinių ir vizualių šaltinių informacija, puošybos stiliais ar laboratorinių tyrimų rezultatais.

Būtent tokia prieiga taikoma šiame straipsnyje nagrinėjant technologines Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos knygų įrišų savybes. Aptariamas tyrimas – tai kito, šiuo metu atliekamo platesnio tyrimo, apimančio įvairiose šalyse XVI–XVII a. pirmojoje pusėje spausdintų Vilniaus jėzuitų akademijai priklausiusių leidinių įrišus¹⁹, dalis. Jame siekiama išsiaiškinti, kokios įrišimo

15 SZIRMAI, J. A. *The Archaeology of Medieval Bookbinding*. Aldershot: Ashgate, 1999.

16 SZIRMAI, J. A. Stop Destroying Ancient Bindings. *Gazette du Livre Médiévale*, 1988, no. 13, p. 7–9.

17 Pzv., OLSEN, Bjørnar. Material Culture after Text: Re-membering Things. *Norwegian Archaeological Review*, 2003, vol. 36, nr. 2, p. 87–104. <https://doi.org/10.1080/00293650310000650>. Taip pat įvairūs Timo Ingoldo tekstai.

18 Plg. WAGNER, Bettina; COLLINS Marcia (eds.). *Early Printed Books as Material Objects: Proceeding of the Conference Organized by the IFLA Rare Books and Manuscripts Section Munich, 19-21 August 2009*. IFLA Publications Series t. 149, Berlin/Munich: De Gruyter Saur, 2010.

19 Disertacinis menotyros srities tyrimas apie Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos XVI a. antrosios pusės – XVII a. pirmosios pusės knygų įrišų struktūrinius bruožus ir tipus. Vadovė dr. Jolita Liškevičienė.

technikos būdingos Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekai priklausiusiems knygoms, ar galima jas sieti su kokiomis nors vietos ar užsienio knygrišystės tradicijomis, ir ieškoma būdų identifikuoti vietos knygrišių dirbinius. Nors šiuo metu surinkta tyrimo medžiaga yra dar gana ribota, ji leidžia palyginti dvi skirtingos kilmės Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos spaudinių grupes: Italijoje bei Abiejų Tautų Respublikoje nuo XVI a. iki 1655 m. spausdintus leidinius. Remiantis prielaida, kad dauguma spausdintų knygų rištos geografiškai arčiau jų savininkų, Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje spausdintų knygų forma leistų kelti hipotezę, kad jos ar bent jų dalis šiame regione buvo ir įrištos, todėl reprezentuotų regioninę knygrišystės tradiciją. O Italijos spaudinių grupė yra įdomi, siekiant suprasti, kokia forma būdinga knygoms, Vilnių pasiekusioms iš itin aktyvių ir svarbių to meto Europos spaudos centrų, ir ką ji turi (ar neturi) bendra su vietos spaudinių įrišais. Renkantis šias grupes lyginamajai analizei atrodė palanku ir sąlygiškai panaši abiejų spaudinių grupių apimtis.

Kiek paradoksalu, kad šiuo metu technologiniu požiūriu yra lengviau atpažinti ne vietos amatininkų dirbinius, bet Vakarų, Pietų ir Pietryčių Europos knygų įrišimo technikas, struktūriniu aspektu iki šiol tyrinėtas gerokai plačiau. Nors ir nėra vienos didelės studijos, skirtos struktūriniams turtingos ir įvairialypės Italijos knygrišystės tradicijos bruožams, atskiri tyrimų atvejai suteikia galimybių atpažinti ne vieną būdingą šio regiono amato bruožą²⁰. Lenkijoje technologiniu požiūriu istoriniai knygų įrišai tyrinėti kiek intensyviau nei Lietuvoje, bet gerokai rečiau nei, pvz., anglosaksiškose šalyse. Panašiai kaip ir

20 Įvairūs Carlo Federicio ir Silvios Pugliese darbai; ALBRITTON, Julia Erin; AMATO, Christina. A Study of Two Semi-Limp Parchment Binding Styles in the Rare Book Collection at the New York Academy of Medicine Library. In MILLER, Julia (ed.). *Suave Mechanicals. Essays on the History of Bookbinding*. Vol. 3. Ann Arbor, Michigan: Legacy Press, 2016, p. 3–61; PICKWOOD, Nicholas. Italian Laced-Case Paper Bindings. *Journal of Paper Conservation*, 2019, vol. 20, issue 1–4, p. 122–151. <https://doi.org/10.1080/18680860.2019.1748416>; PICKWOOD, Nicholas. Libros para leer. Encuadernaciones comerciales en pergamino y papel en la época de la imprenta manual. In LÓPEZ-VIDRIERO ABELLO, María Luisa (ed.). *Grandes encuadernaciones en las bibliotecas reales: siglos XV–XXI*. Madrid: Patrimonio Nacional, 2012, p. 95–122; ROMERO RAMÍREZ, Martha Elena. *Limp, Laced-Case Binding in Parchment on Sixteenth-Century Mexican Printed Books*. PhD Thesis [interaktyvus]. London: University of the Arts London, 2013 [žiūrėta 2023 m. balandžio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<https://ualresearchonline.arts.ac.uk/id/eprint/6224/>>. Itin vertingų praktinių išvalgų identifikuojant vieną ar kitą dirbinį suteikė knygrišystės istorijai skirti *Ligatus vasaros mokyklos* kursai (*Ligatus Summer School*, Ligatus tyrimų centras, Londono menų universitetas).

Lietuvoje, daugiausia apie didžiųjų Lenkijos Karalystės miestuose veikusių knygrišius žinoma iš archyvinių šaltinių ir knygų puošybos tyrimų²¹. Vis dėlto, apžvelgus esamą literatūrą, *a priori* susidaro įspūdis, kad XVI a. antrosios pusės – XVII a. Abiejų Tautų Respublikos knygrišiams priskiriami dirbiniai didžiąja dalimi įsiterpia į šiauriau Alpių vyravusį vokiškos amato tradicijos paveiktą lauką. Taigi, straipsnyje pristatomam tyrimui renkantis tokias šaltinių grupes tikėtasi, jog turimos žinios apie kontrastingas Šiaurės ir Pietų Europos amato tradicijas leis efektyviau atpažinti įrišimo tradicijų pasiskirstymą tiriamame rinkinyje. Be abejonės, tokią lyginamąją analizę ateityje reikia papildyti olandiškų, prancūziškų, vokiškų ir kitų Vilniaus jėzuitų akademijai priklausiusių spaudinių įrišų tyrimais.

Straipsnyje keliama tikslai yra, susisteminant pirmuosius duomenis, (1) nustatyti vyraujančias Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekai ankstyvuojų jos laikotarpiu priklausiusių knygų įrišimo technikas; (2) vyraujančių technikų aspektus išanalizuoti atsižvelgiant į XVI–XVII a. knygrišystės raidos ypatumus; (3) įvertinti galimybes konkrečius įrišus priskirti vieno ar kito regiono tradicijai. Tokiems tikslams įgyvendinti buvo trumpai apžvelgti Vakarų Europos knygrišystės raidos ir jėzuitų bibliotekų formavimo bei priežiūros aspektai. Taip pat išnagrinėtos atrinktų spaudinių struktūros, išskirti vyraujantys technologiniai tipai, identifikuoti panašūs dirbiniai. Išsiaiškinus tiriamų įrišimo technikų atvejų sudėtingumo laipsnį, nustatytas tam tikras nagrinėtų knygų įrišų spektras nuo sudėtingiausios iki paprasčiausios jų atlikimo technikos. Galiausiai, nustatyti rinkiniui priklausantys itališkos tradicijos atvejai bei lyginamosios analizės būdu išryškinti preliminarūs vietos įrišų bruožai.

SPAUDA IR KNYGRIŠYSTĖS AMATO RAIDA

Nuo XV a. antrosios pusės Europoje spausdintų leidinių egzempliorių skaičiui augant eksponentiškai, taip pat didėjo ir jų sklaida, taigi, ir įrišimo poreikis. Būtent spaudos epocha paskatino iki tol vienuolynų skriptoriu-

21 Žr. Lenkijoje vykdytų tyrimų apžvalgą: TONDEL, Janusz. *Tegumentologia polska dzisiaj*. In WAGNER, Arkadiusz (red.). *Tegumentologia polska dzisiaj. Seria Tegumentologia Polska, I*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, p. 25–55. Struktūriniu požiūriu knygų įrišus plačiau tyrinėja knygų restauravimo srities atstovės Ewa Chlebus ir Małgorzata Pronobis-Gajdzis. Kai kurie knygų struktūros klausimai aptariami Jaceko Tomaszewskio ikonografinių šaltinių tyrime: TOMASZEWSKI, Jacek. *Oprawa książkowa w Polsce 1450–1600. Studium tegumentologiczno-ikonograficzne*. Warszawa: Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata, 2017.

muose, universitetų ar valdovų raštinėse daugiau pavieniui veikusių knygrišių veiklos virsmą į organizuotą miesto aplinkos amatą²².

Rankų darbo knygos epochoje spaustuvių produkcija, prieš patekdama į skaitytojo rankas, dažniausiai stokodavo įprastai kodekso formos knygai būdingų patogumų: spaudinio lankai kartais būdavo nesulankstyti, o jei ir sulankstyti, dažnai nesujungti tarpusavyje, todėl kildavo didelė galimybė pamesti jo dalį. Be to, lankų lapai buvo neperpjauti sąlankų vietose ir tai neleido patogiai vartyti knygos lapų. Tvirtesnės išorinės apsaugos neturėjęs spaudinys lengvai deformuodavosi ar išsitemdavo. Šiuo požiūriu, iš spaustuvės išėjęs spaudinys buvo savotiškas pusgaminis, kuriam galutinę knygos formą iki pat XIX a. vidurio daugiausia suteikdavo knygrišiai.

Plečiantis ir intensyvėjant spausdintos knygos rinkai, dėl taupumo knygas imta gabenti neįrištas, rūpestį dėl įrišimo perleidžiant pirkėjo žinion. Vis dėlto transportavimo metu spaudiniai, gabenami be patikimą apsaugą jiems suteikiančio įrišo, tapdavo itin pažeidžiami, o sugadintos knygos pirkliams kėlė nuostolių²³. Pasak pastaraisiais dešimtmečiais bene konceptualiausiai ir produktyviausiai Europos knygrišystės raidą tyrinėjančio Nicholo Pickwoado, prekyboje greta neįrištų cirkuliavo ir pusiau įrišti (t. y. intencionaliai neužbaigti) spaudiniai bei įvairūs prekybai skirti įrišimo formatai (angl. *retail binding*²⁴)²⁵. Dalį jų galima laikyti akivaizdžiai efemeriškomis, greitai ir nebrangiai suformuojamomis struktūromis pasižyminčiais *laikinaisiais* prekybiniais įrišais. Taip įsigyti spaudiniai dažniausiai būdavo perrišami, pritaikant tvirtesnę įrišo struktūrą, todėl šiandien tokių laikinos paskirties įrišų pavyzdžių išliko itin nedaug²⁶.

Geriau išliko prekybai skirti tvirtesni itin perkamų ir populiarių spaudinių (pvz., biblijų, vadovėlių, maldynų ir pan.) įrišai, skirti nuolatiniam naudojimui.

22 HELWIG, Hellmuth. *Das deutsche Buchbinder-Handwerk: Handwerks- und Kulturgeschichte*. Bd. 1. Stuttgart: Anton Hiersemann, 1962, p. 27, 46–47.

23 PICKWOAD, Nicholas. Onward and Downward: How Binders Coped with the Printing Press before 1800. In HARRIS, Michael; MYERS, Robin (eds.). *A Millennium of the Book: production, design & illustration in manuscript & print, 900-1900*. Winchester: Publishing Pathways 8, 1994, p. 63–64.

24 Retail binding. In *Language of Bindings* (toliau – *LoB*) [interaktyvus]. University of the Arts London [žiūrėta 2019 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.ligatus.org.uk/lob/concept/4879>>.

25 PICKWOAD, Nicholas. Unfinished Business: Incomplete Bindings Made for the Book-trade from the Fifteenth to the Nineteenth Century. *Quaerendo*, 2020, vol. 50, issue 1–2, p. 41–80. <https://doi.org/10.1163/15700690-12341465>.

26 PICKWOAD, Nicholas. Italian Laced-Case Paper Bindings.

Šiuo tikslu naudotos greičiau suformuojamos knygų struktūros, tokios kaip pergamentiniai įrišai pervertais viršeliais²⁷. Tačiau būta ir solidžiai į augalinio rauginimo odą įrištų knygų, dalinai puoštų įspaudais ir nepuoštu plotu savininko ženklams įspausti²⁸. Tokie, pavadinkime, *ilgalaikiai* prekybiniai įrišai knygą gerai apsaugodavo ir iki, ir po pardavimo, o knyga buvo patogiu naudotis iškart ją įsigijus²⁹.

Žinoma, didelė dalis knygų taip pat buvo įrišamos pagal individualius užsakymus. Aukščiausio sluoksnio atstovai komplektavo vientiso stiliaus bibliotekas, rūpinosi brangių spaudinių apsauga ir noriai jas ženklindavo savo nuosavybės ženklais. Hierarchinėje visuomenėje puošnių ir prabangių, pagal užsakovo poreikius įrištų knygų poreikis visuomet išliko daugiau ar mažiau aktualus, tačiau, raštingumui vis labiau plintant įvairiuose visuomenės sluoksniuose, daliai jų atstovų minimalią teksto apsaugą ir patogų knygos naudojimą užtikrinantys knygų įrišai buvo priimtini ir parankūs. Tokiu būdu knygrišiai tapo ne tik įvairiuose visuomenės sluoksniuose reikalingais amatininkais, bet ir nuolat, iki pat XIX a. pradžios, dorojosi su nemažu darbo krūviu.

Išlikę šaltiniai rodo, jog vienos knygrišio dirbtuvėse neretai būdavo atliekami labai įvairūs darbai nuo paprasčiausio lankų sudygsniaavimo, skirto spaudinių transportavimui ar pardavimui, iki odinių viršelių puošybos auksintais įspaudais, skirtų ištaigingesnėms bibliotekoms³⁰. Dėl šios priežasties net ir skirtingos išvaizdos knygų struktūrose galima užfiksuoti panašius technologinius sprendimus, lėmusius vienokių ar kitokių medžiagų ar konstrukcinių jungčių pasirinkimą ir galinčius nurodyti bent apytikrą dirbtuvių braižą.

Pritaikius Gutenbergo išradimą, spaudą pavyko gana sėkmingai mechanizuoti, leidinių tiražas jau XVI a. išaugo iki 1 000 egzempliorių, o štai knygų įrišimo procesas susidėjo iš daugelio laikui imlių, nemechanizuotų ar itin menkai mechanizuotų procedūrų ir liko priklausomas nuo pavienių rankų darbo

27 Laced-case bindings. In *LoB* [žiūrėta 2019 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.ligatus.org.uk/lob/concept/4103>>.

28 PŁASZCZYŃSKA-HERMAN, Katarzyna. *Książka w rękach zakonnika. Oprawy druków z szesnastowiecznych bibliotek dominikańskich*. Rozprawa doktorska. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2020, p. 61–62.

29 PICKWOOD, Nicholas. Onward and Downward..., p. 64. BRAY, Dirck de; HORST, Koert van der; WOLF, Clemens de (eds.). *Kort onderwejs van het boeckenbinden = A short instruction in the binding of books*. Uithoorn: Atelier Ganzenweide, 2012, p. 19–21.

30 FAUST, Anshelm; COLIN, Georges (ed.). *Beschrijvinghe ende onderwijninghe ter discreter ende vermaerder consten des boeckbinders handwerck = Prescription et enseignement de la discrète et jameuse science de la manufacture des relieurs de livres*. Brüssel: Bibliotheca Wittociana & Fl. Tulkens, 1987; BRAY, Dirck de; HORST, Koert van der; WOLF, Clemens de (eds.). *Kort onderwejs...*

operacijų³¹. Tokia skirtinga šių dviejų su knyga susijusių amatų padėtis bei augantis kaskart vis raštingesnės visuomenės poreikis knygoms, skirtoms užrašams, registrams, archyvams, nuo XV a. pabaigos iki pat XIX a. pirmosios pusės pramonės revoliucijos ženklų šioje srityje skatino knygrišius ieškoti spartesnių ir pigesnių darbo atlikimo būdų. Dažniausiai tai būdavo pasiekama supaprastinus knygų įrišų struktūras, praleidžiant kai kurias mažiau reikšmingas įrišimo proceso dalis arba sumažinant tam tikrų brangesnių medžiagų kiekį³². Tokie darbo optimizavimo būdai buvo įmanomi beveik kiekviename knygos įrišimo etape ir priklausė nuo kainos, kliento poreikių ir paties amatininko galimybių. Įvairiose dirbtuvėse visa tai vyko įvairiai ir esant nuolatinei įtampai tarp amato tradicijos ir jo naujovių. Taigi, kalbant apie įvairiais statusais ir technologiniais bruožais pasižyminčius knygų įrišus, Pickwoado siūlymu, technologiniu požiūriu juos reikėtų nagrinėti remiantis tam tikru įrišimo formatų ir technikų, vertintinų pagal jų užbaigtumą ir išbaigtumą, spektru³³.

KNYGRIŠYSTĖ JĖZUITŲ KOLEGIJOSE

Anot Jėzaus Draugijos bibliotekų organizaciją nagrinėjusio Ludwiko Grzebieńio, jėzuitų bibliotekos buvo orientuotos į praktinę naudą, o ne bibliofilinius ir estetinius knygų rinkinių aspektus³⁴. Šiose bibliotekose buvo kaupiama medžiaga, reikalinga mokslui, studijoms, sielovadai ir kitiems Draugijos veiklos aspektams, todėl rūpindamiesi knygų apsauga jėzuitai, tikėtina, daugiausia tenkinosi praktiškais sprendimais ir nebrangiais knygų įrišais. Kas kita – dovanotos knygos, jėzuitų bibliotekas pasiekdavusios jau įrištos prieš tai buvusių savininkų, neretai turtingesnio luomo atstovų. Vilniaus akademijos bibliotekos rinkiniui XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pradžioje tokios dovanos turėjo didelės reikšmės³⁵.

Vis dėlto biblioteka pildyta ir jėzuitų iniciatyva. Vietos spaustuvių produkcija negalėjo patenkinti viso jėzuitiško švietimo reikalams reikalingų knygų poreikio, todėl įsigyta leidinių, spausdintų didžiausiuose to meto spaudos

31 PICKWOOD, Nicholas. Onward and Downward..., p. 61–63.

32 Ibid., p. 63.

33 PICKWOOD, Nicholas. Unfinished Business.

34 GRZEBIEŃ, Ludwik. *Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2013, p. 153–154.

35 PACEVIČIUS, Arvydas. Nuo kolegijos iki akademijos..., p. 7–20; GRZEBIEŃ, Ludwik. *Organizacja bibliotek...*, p. 79.

centruose Vokietijoje, Italijoje, Prancūzijoje ir kt.³⁶ Taigi, tikėtina, kad šiai rinkai būdingi aspektai nebuvo svetimi ir formuojant vietos rinkinius, t. y. tam tikra dalis spaudinių biblioteką galėjo pasiekti neįrišti arba kitokiais minėtais spaudinių pardavimo formatais, būdingais to meto Europos spausdintų knygų rinkai. Katarzyna Płaszczyńska-Herman, nagrinėjusi Krokuvos knygininkų ir knygrišių inventorių, atskleidė, kaip abi šios profesijos buvo susipynusios, o jų atstovai regione prekiaavo tiek neįrištomis, tiek jau įrištomis knygomis³⁷. Išlikusiuose LDK knygininkų, spaustuvių ir knygrišių inventoriuose bei paroduodamų knygų sąrašuose (tiesa, didžioji dalis išlikusiųjų siekia laikotarpį po 1655 m.) taip pat galima rasti knygų, prie kurių pateikta trumpa nuoroda į vienką ar kitokį įrišą³⁸.

Grzebieńio duomenimis, jėzuitai, steigdami savo kolegijas ir rūpindamiesi bibliotekų rinkiniais, gana plačiai bendradarbiavo su miesto knygrišiais, o kai kuriose institucijose bibliotekai skirtos lėšos apėmė ir knygų įrišimą³⁹. Autorius yra užfiksavęs kai kuriose institucijose knygų įrišimu užsiimdavusius jėzuitus, tačiau apskritai panašu, kad, net ir turėdami savo knygrišyklą, jėzuitai šiam darbui neretai samdydavo miesto amatininkus⁴⁰. Ankstyvuojū Vilniaus jėzuitų akademijos laikotarpiu knygrišių Vilniuje tikrai būta: iš Edmundo Laucevičiaus skelbtų dokumentų žinoma, kad ankstyviausiai knygrišiai Vilniuje fiksuoti 1512 m., o ankstyviausias Vilniaus knygrišių cecho paminėjimas datuotinas 1633 m.⁴¹, nors hipotezė, kad jis buvo įkurtas XVI a. pabaigoje⁴², išlieka. Vėlyvesnio laikotarpio duomenys apie knygrišių cecho organizaciją⁴³, pavyzdinių darbų pobūdis⁴⁴ bei keletas vėlyvesnių įrankių inventorių⁴⁵ *a priori* rodytų vietos knygrišystės tradiciją priklausius Vakarų ir Vidurio Europos amato tradicijos laukui⁴⁶.

36 GRZEBIEŃ, Ludwik. *Organizacja bibliotek...*, p. 96–102.

37 PŁASZCZYŃSKA-HERMAN, Katarzyna. *Oprawianie jako etap produkcji*.

38 IVINSKIS, Zenonas. *Knygų prekybos klausimu...*, p. 149–159; LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai...*, p. 121–122.

39 GRZEBIEŃ, Ludwik. *Organizacja bibliotek...*, p. 94.

40 *Ibid.*, p. 124–128.

41 LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai...*, p. 118.

42 RODKIEWICZÓWNA, Janina. *Cech intrologatorski w Wilnie...*, p. 7; TOPOLSKA, Maria. *Czytelnik i książka...*, p. 158.

43 ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Akty cechów wileńskich, 1495–1759*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006, p. 310–316.

44 *Ibid.*

45 LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai...*, p. 122; PETRAUSKIENĖ, Irena. *Vilniaus akademijos spaustuvs šaltiniai...*, p. 205–206.

46 Turima omenyje Europos knygrišystės istorijoje aktualiai skirtis tarp Vakarų ir Rytų knygriš-

Tikėtina, kad bent nedidelę knygrišyklą, panašiai kaip ir kitose jėzuitų kolegijose, turinčiose savo spaustuves⁴⁷, turėjo ir Vilniaus akademijos spaustuvė. Tačiau apskritai išliko tik XVII a. pabaigos, t. y. vėlyvesniojo spaustuvės laikotarpio, spaustuvės dokumentai apie sandorius su miesto knygrišiais⁴⁸, o XVIII a. pabaigoje sudarytame spaustuvės inventoriuje užfiksuota keletas knygrišio įrankių⁴⁹. Taigi, galima konstatuoti, jog knygų įrišimas buvo tiek jėzuitų bibliotekoms, tiek jų spaustuvėms aktuali paslauga, nors tikslesnių duomenų apie tai, kaip, įrišimo požūriu, buvo tvarkomos ir prižiūrimos Vilniaus akademijos jėzuitų bibliotekos ankstyvojo laikotarpio knygos, dar stokojama.

VILNIAUS JĖZUITŲ AKADEMIJOS BIBLIOTEKOS KNYGŲ ĮRIŠŲ TYRIMAS

Atliekant senosios Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos rinkinio knygų įrišų tyrimą ir formuojant nagrinėtinų šaltinių grupę, ankstyviausio išlikusio XVIII a. antrosios pusės katalogo įrašuose identifikuotos knygos⁵⁰ ir jose užfiksuotos Vilniaus jėzuitų akademijos proveniencijos tapo pagrindiniais kriterijais atrenkant XVI–XVII a. dokumentus, galėjusius priklausyti bibliotekai laikotarpiu nuo institucijos įkūrimo 1570 m. iki 1655 m. Vilniaus miesto antpuolio. Suprantama, kad minėtu laikotarpiu spausdintus leidinius jėzuitai galėjo įsigyti ir vėliau. Turint informacijos apie leidinio įsigijimą po 1655 m., į tiriamų knygų korpusą jis nebuvo įtrauktas, taip siekiant susitelkti į ankstyvesnį rinkinio laikotarpį.

Tyrimo metu buvo surinkti detalūs duomenys apie nagrinėtuose įrišuose užfiksuotas įrišimo technikas ir jų santykį su amatininko atliktų operacijų skaičiumi bei pobūdžiu. Praktines amato žinias dažniausiai perduodant žodžiu, išliko tik palyginti negausūs XVI–XVII a. knygų įrišimo procesą liudijantys rašytiniai⁵¹

šystės tradicijų. Plačiau apie pastarąją: SZIRMAI, J. A. *The Archeaology...*, p. 7–95, taip pat įvairios graikų mokslininko Georgio Boudalio publikacijos.

47 GRZEBIEN, Ludwik. *Organizacja bibliotek...*, p. 124–125.

48 PETRAUSKIENĖ, Irena. *Vilniaus akademijos spaustuvės šaltiniai...*, p. 78–79; LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai...*, p. 121–122.

49 PETRAUSKIENĖ, Irena. *Vilniaus akademijos spaustuvės šaltiniai...*, p. 205–206.

50 *Virtus...*, [žiūrėta 2022 m. gruodžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://virtus.mb.vu.lt/>>.

51 1610 m. Anshelmo Fausto rankraštis: FAUST, Anshelm. *Beschrijvinghe ende onderwij-singhe...*, ir 1658 m. Dircko de Bray'aus iliustruotas rankraštis: BRAY, Dirck de; HORST, Koert van der; WOLF, Clemens de (eds.). *Kort onderweijss...*

1 LENTELĖ. Pagrindinės įrašimo operacijos ir įrašų tipai

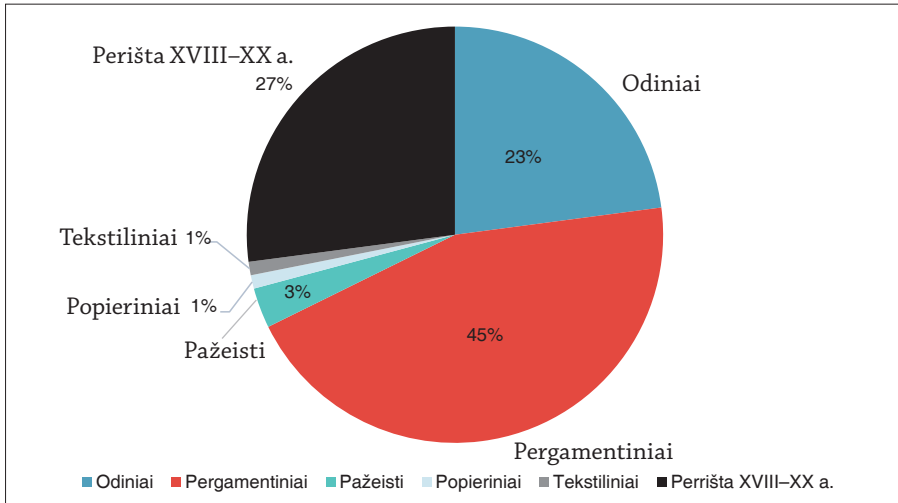
Pagrindinės XVI–XVII a. knygraišytės operacijos	I. Odiniai (22)		II. Pergamentiniai kietieji (7)		III. Pergamentiniai perverti kietieji (15)		IV. Pergamentiniai perverti puskiečiai (10)		V. Pergamentiniai perverti minkštieji (11)	
	Lenkija ir LDK (6)	Italija (16)	Lenkija ir LDK (0)	Italija (7)	Lenkija ir LDK (7)	Italija (8)	Lenkija ir LDK (3)	Italija (7)	Lenkija ir LDK (0)	Italija (11)
Spausdinimo vieta										
1. lankų sumušimas	6	13	-	3	2	3	1	3	-	5
2. priešlapių formavimas	6	16	-	7	7	8	3	7	-	10
prisiūti atskirai	4	11	-	4	6	5	2	5	-	5
prisiūti su išoriniais lankais	1	2	-	3	1	3	1	2	-	5
3. bloko siuvimas	6	16	-	7	7	8	3	7	-	11
ištisai kiekvienas lankas	3	15	-	2	3	7	1	3	-	6
pagreitas	3	1	-	5	4	1	2	4	-	5
4. bloko kraštų apipjovimas	6	16	-	7	7	8	3	7	-	11
5. bloko kraštų dekoras	5	10	-	-	2	3	3	4	-	2
6. bloko nugarėlės formavimas	6	16	-	7	7	8	3	7	-	11
7. kaptalų tvirtinimas	6	15	-	7	7	8	3	7	-	11
priklijuota prie bloko	5	13	-	nežinoma	7	4	3	1	-	3
įpinta į bloką	-	2	-	5	-	3	-	6	-	7
antrinis kaptalas	-	-	-	-	-	1	-	3	-	6

8.	kietviršių pagrindų briaunų formavimas	4	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9.	viršelio ir bloko jungimas	6	16	-	7	7	8	3	7	7	3	7	3	7	3	7	3	7
	klijuojant ryšių galus	4	7	-	4	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	variant ryšių galus	2	9	-	3	6	5	2	1	6	2	1	2	1	6	2	1	6
	variant tik kaptalų šerdies galus	-	-	-	-	-	3	-	6	-	-	-	-	6	-	-	-	5
10.	dengiančios medžiagos paruošimas	6	16	-	-	5	4	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	2
	ploninimas	6	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	dažymas	-	-	-	-	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1
	pamušimas	-	-	-	-	3	4	2	-	4	2	-	-	-	-	-	-	1
11.	aptraukimas dengiančia medžiaga	6	16	-	7	7	8	3	7	7	8	3	7	7	8	3	7	11
12.	viršelio nugarėlės (ryšių) formavimas	5	16	-	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13.	viršelio puošyba įspaudais	6	16	-	-	2	1	3	1	2	1	3	1	2	1	3	1	-
	su auksintais įspaudais	2	10	-	-	-	1	3	1	-	1	3	1	-	-	-	-	-
	tik aklaisiais įspaudais	4	6	-	-	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
14.	segtuvų tvirtinimas	4	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15.	raištelių tvirtinimas	2	-	-	7	4	3	2	2	4	3	2	2	4	3	2	2	5
16.	prieslapių klijavimas	6	16	-	7	7	8	3	7	7	8	3	7	7	8	3	7	11

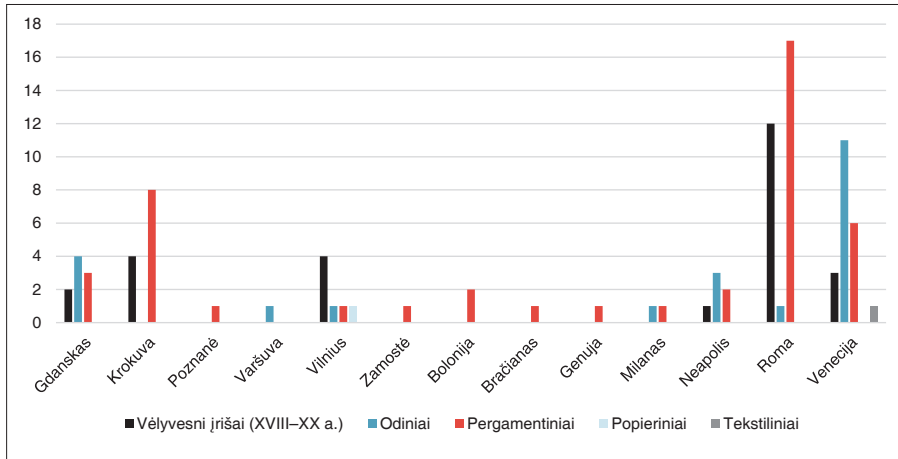
ir ikonografiniai⁵² šaltiniai, daugiausia sukurti už Abiejų Tautų Respublikos ribų. Pirminių šaltinių informaciją apie istorinius įrišimo procesus taip pat papildo specifinėms įrišimo operacijoms skirti tyrimai ir eksperimentai⁵³. Šių žinių pagrindu ir sudaryta 1 lentelė, kurioje lyginamos pagrindinės operacijos, taikytos skirtingų technikų įrišimo procese. Daugelis šaltiniuose minimų ar vaizduojamų įrišimo operacijų gali būti tiesiogiai pastebimos konkrečiame dirbinyje, o kurios nors iš jų stoka – taip pat labai svarbus bruožas, nurodantis, kur ir kaip įrišimo procesas buvo supaprastintas, pagreitintas ir / ar atpigintas arba nebūdingas vienai ar kitai įrišimo technikai. Šie proceso žingsniai, be abejo, turi daug savitų niuansų, pvz., gali keistis jų eiliškumas, o į kiekvieną iš jų galima gilintis atskirai. Šio straipsnio kontekste, siekiant susidaryti bendrą įrišų atlikimo sudėtingumo spektrą, apsiribojama pačiomis pagrindinėmis operacijomis.

Tyrimo metu *de visu* įvertinti 138 Italijos ir Abiejų Tautų Respublikos spaudinių įrišai. Tarp tiriamo laikotarpio spaudinių užfiksuota 27 proc. (26 atvejai) perrištų ar gerokai vėliau įrištų knygų. Deja, nemažą jų dalį sudaro Abiejų Tautų Respublikoje spausdintų knygų įrišai ir šios knygos čia išsamiau nebus analizuojamos (žr. 1 diagramą). Likę 73 proc. tyrinėtų įrišų yra laikytini autentiškais XVI–XVII a. dirbiniais. Ankstyviausias jų – 1546 m. Venecijoje spausdintas leidinys⁵⁴. Iš šio regiono spaudinių ankstyviausia yra 1574 m. Gdanske spausdinta knyga⁵⁵. Kaip matyti 2 diagramoje, dauguma nagrinėtų dokumentų spausdin-

- 52 *Die Hausbücher der Nürnberger Zwölfbrüder-stiftungen* [interaktyvus]. 15.-19. Jahrhunderts [žiūrėta 2023 m. balandžio 23 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.nuernberger-haus-buecher.de/index.php?do=query&mo=4&rs=1&tt=prs-jobnorm&tm=Buchbinder>>; AMMAN, Jost. *Der Buchbinder*. In SACHS, Hans. *Eygentliche Beschreibung Aller Stände auff Erden* [interaktyvus]. Franckfurt am Mayn: Feyerabents, 1568 [žiūrėta 2023 m. balandžio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/7451/53>>; Der Buchbinder. In COMENIUS, Johann Amos. *Orbis Sensualium Pictus: Hoc est, omnium fundamentalium in mundo rerum, & in vita actionum, Pictura & Nomenclatura* [...] [interaktyvus]. Noribergae: Typis & Sumptibus Michaelis Endteri, 1660 [žiūrėta 2023 m. balandžio 23 d.]. Prieiga per internetą: <<https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/7451/53>>.
- 53 PEACHEY, Jeffrey S. Beating, Rolling and Pressing: The Compression of Signatures in Bookbinding Prior to Sewing. In MILLER, Julia (ed.). *Suave Mechanicals: Essays in the History of Bookbinding*. Vol. 1. Ann Arbor: The Legacy Press, 2013, p. 316–381; GREEN, Arthur. Cutting Book Edges In-Boards. In MILLER, Julia (ed.). *Suave Mechanicals: Essays in the History of Bookbinding*. Vol. 7. Ann Arbor: The Legacy Press, 2022, p. 144–173.
- 54 LUCIDO, Giovanni. *IOANNIS LVCIDI SAMOTHEI VIRI CLARissimi [...]*. Venetiis: in officina Lucęantonii Iunteę, 1546. VUB BAV 47.5.6
- 55 RETELL, Michael. *MICHAELIS RETELLII EPIMYTHIA IN HISTORIAS ET FABVLAS. DANTISCI*: In officina Iacobi Rhodi, 1574. VUB BAV 39.8.30.

1 DIAGRAMA. Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekai priklausiusių 1546–1655 m. spaudinių įrišų tipai

2 DIAGRAMA. Tyrinėtojų Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos dokumentų spausdinimo vietas

ti Romoje (30), Venecijoje (21), Krokuvoje (16), Vilniuje (7) bei Gdanske (5). Atlikus chronologinį pjūvį, paaiškėjo, jog XVII a. pirmojoje pusėje pastebimas šiek tiek padidėjęs spaudinių, įrištų į pergamentą, skaičius. Tiriamų įrištų grupėje aptikta tik po vieną tekstilinių ir popierinių įrištų, o odinių įrištų – 22 atvejai (augalinio rauginimo odos – 19; alūninės odos – 3). Reikšminga, kad beveik pusę visų įrištų sudaro įvairių tipų pergamentiniai įrišai (43 atvejai). Toliau išsamiau aptariami įvairūs dirbinių sudėtingumo ir konstrukciniai aspektai didžiausiose odinių ir pergamentinių įrištų grupėse.

ODINIAI ĮRIŠAI

Pačių sudėtingiausių dirbinių, kuriems panaudota daugiausiai įrišimo operacijų, grupę atitinka 22 odinių įrištų atvejai (žr. 1 lentelę, I tipas). Daugumos odinių įrištų knygos bloko lapų popierius yra gana gerai sumuštas ir glotnus⁵⁶. Juos rišant dažniausiai rinktasi gana tvirtas priešlapių struktūras, kai priešlapių lapų rinkiniai bloko priekyje ir gale prisiuvami kaip atskiri lankai. Vienas iš sudėtingiausių bloko siuvimo būdų⁵⁷, kai ne tik ištisai siuvas kiekvienas lankas, bet ir dvigubos ryšių virvės yra tankiai apvejamos siūlu, tokiu būdu joms papildomai suteikiant ir apsaugą, ir lankstumą, taip pat aptiktas daugiausiai odinių įrištų (12) grupėje. Be to, tik nedidelei daliai odinių įrištų panaudoti viengubi (6), o ne dvigubi ryšiai (16).

Visų nagrinėtų odinių įrištų bloko kraštai yra apipjauti, dauguma – dekoruoti. Absoliučiai didžiajai daliai (18) būdingas prie bloko nugarėlės priklijuotas, o ne į bloką įpintas kaptalas (2). Viena vertus, toks kaptalų tvirtinimo būdas yra greitesnis ir pigesnis nei įpynimas į bloką. Kita vertus, tokių kaptalų atlikimo būdą galima sieti su gana sena ir nebūtinai įrišo ekonomiškumą žyminčia vokiškų kraštų tradicija⁵⁸. Šios grupės knygose rastas tik vienas įrišas⁵⁹ be jokių kaptalų tvirtinimo žymių ir rodytų taupesnę įrišimo variantą.

Išskirtinai odinių įrištų grupei būdingos archajiškos ir sudėtingos struktūros

56 Beating. In *LoB...*, [žiūrėta 2019 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.ligatus.org.uk/lob/concept/1207>>.

57 Pack sewing. In *LoB...*, [žiūrėta 2019 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.ligatus.org.uk/lob/concept/3149>>.

58 Stuck-on endbands. In *LoB...*, [žiūrėta 2019 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.ligatus.org.uk/lob/concept/2540>>; FAUST, Anshelm. *Beschrijvinghe ende...*, p. 58.

59 RECUPITO, Giulio Cesare. *DE VESUVIANO INCENDIO NUNTIUS [...]*. NEAPO-LLI: Apud Aegidium Longum 1632. Et denuo per Octauium Beltranum 1633. VUB BAV 59.9.7.

su mediniais kietviršių pagrindais (12). Šio tipo kietviršių pagrinduose specialiai formuotos briaunos, ertmės ryšiams praverti ar vietos segtuvams tvirtinti reikalavo specifinių medžio apdirbimo įgūdžių ir įrankių. Todėl į akis krenta 3 atvejai, kuriuose virvių ryšių galai buvo ne, kaip įprasta, perverti per medinę lentą, o išpašyti ir priklijuoti vidinėje jos pusėje. Šis būdas paprastai būdingas kiek mažiau darbo reikalavusioms konstrukcijoms kartoniniais pagrindais, kurios būdingos beveik pusei nagrinėtų odinių įrišų (10). Iš jų 7 atvejais panaudotas popieriaus malūnuose gamintas kartonas⁶⁰, o 2 atvejais – taupesnio knygrišio iš įvairių popieriaus ir / ar pergamento atraižų pagamintas klijuotasis kartonas⁶¹.

Dauguma knygų įrištos į augalinio rauginimo jauteną. Išskirtinį visų odinių įrišų statusą rodo tai, kad visų jų viršeliai yra dekoruoti aklaisiais įspaudais (10), auksintais įspaudais (2) arba mišriu jų variantu (10). Knygų puošyboje vyrauja vokiškai tradicijai artimo, tačiau Abiejų Tautų Respublikoje plačiai naudoto renesansinio stiliaus įspaudai su įvairiais figūrinio ornamanto variantais⁶². Kiek mažiau yra centrinės dalies ir kampinių plokštelių įspaudais, t. y. būdingu XVI a. antrosios pusės stiliumi, dekoruotų viršelių. Visiems įrišams mediniais kietviršių pagrindais buvo pritvirtinti ir įvairaus stiliaus žalvariniai segtuvai. Juos knygrišiai dažniausiai išgydavo iš auksakalių ar graverių, tačiau specialiais įrankiais prie viršelio pritvirtindavo patys⁶³.

Labai tikėtina, jog Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje šios knygos atsidūrė jau įrištos prieš tai buvusių savininkų, kurie įrišo tipą knygai pasirinko vedami ne vien praktiškų, bet ir estetinių paskatų. Tai liudytų ir nemažai jose esančių proveniencinių įrašų. Tai taip pat leistų manyti, kad nemažai knygų buvo įrišta geografiškai arčiau savininkų, t. y. Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje. Išskirtinės atrodo trys į avies ar ožkos odą įrištos knygos, visos puoštos auksintu plokštelės įspaudu centre, o ypač dvi iš jų, abi spausdintos Venecijoje toje pačioje spaustuvėje 1560 m. ir 1562 m., abi į Vilniaus jėzuitų biblioteką patekusios 1572 m. ir įrištos identiškai (žr. 1 pav.)⁶⁴. Odos kilmė, neįprastas

60 Couched-laminated board. In *LoB...*, [žiūrėta 2019 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.ligatus.org.uk/lob/index.php/concept/1264>>.

61 Adhesive-laminated board. In *LoB...*, [žiūrėta 2019 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.ligatus.org.uk/lob/index.php/concept/1192>>.

62 MAZAL, Otto. *Einbandkunde: die Geschichte des Bucheinbandes*. Wiesbaden: Reichert, 1997, p. 189–202.

63 BRAY, Dirck de; HORST, Koert van der; WOLF, Clemens de (eds.). *Kort onderweijs...*, p. 122–123.

64 ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ. *ARISTOTELIS STAGIRITAE. [...]*. VENETIIS: Apud Cominum de Tri-

1 PAV. Identiški odiniai įrišai. a – BAV 32.7.8 (t. 8) nugarėlė; b–c – BAV 70.5.18 nugarėlė ir viršutinis kietviršis.

Pastaba: visose iliustracijose panaudoti Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomų dokumentų vaizdai ar jų fragmentai. Fotografavo Ieva Rusteikaitė, 2022 m.

kaptalo tvirtinimo būdas bei gana minimalistinės puošybos auksintu įspaudu viršelio centre bruožai skatintų šiuos įrišus priskirti kitokiai (itališkai?) įrišimo tradicijai.

KIETIEJI PERGAMENTINIAI ĮRIŠAI

Pergamentas – plona, lanksti, lengva ir tuo pat metu tvirta medžiaga – reikalavo kiek mažiau paruošimo procedūrų nei augalinio rauginimo ar alūninė oda. Jis gausiai naudotas tiek viršeliams, tiek konstrukcinėms dalims, tokioms kaip ryšių ar nugarėlės tvirtinimo juostelės, kaptalų šerdys ir pan. Nors pergamentas taip pat gali būti dekoruotas aklaisiais ar auksintais įspaudais, daug dažniau puošybos procesas juose visiškai praleistas, o įrišas pirmiausia at-

dino, Montisferrati, 1560. VUB BAV 32.7.8 (t. 8); POSIUS, Antonius. *THESAURUS [...] in omnes Aristoteli, et Averrois libros copiosissimus*. VENETIIS: Apud Cominum de Tridino, Montisferrati, 1562. VUB BAV 70.5.18.

2 PAV. Kietųjų pergamentinių įrišų nugarėlės su suformuotais ryšiais

lieka apsauginę funkciją. Nepaisant šių dirbinių išorinio paprastumo, jų konstrukcijos pasižymi tam tikra įvairove. Nagrinėtus Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos rinkinio pergamentinius įrišus galima skirstyti į du pagrindinius tipus: įrišus suformuotais ryšiais ir įrišus pervertais viršeliais. Pastarieji, savo ruožtu, gali būti skirstomi į kietuosius, puskiečius ir minkštuosius.

Daugiausiai knygrišio darbo pareikalavę yra 7 kietieji pergamentiniai įrišai su nugarėlėje suformuotais ryšiais (žr. 1 lentelę, II tipas) (žr. 2 pav.). Galima sakyti, jog tai yra odinio įrišo konstrukcija, aptraukta ne augalinio rauginimo ar alūnine oda, o pergamentu. Atkreiptinas dėmesys, kad tyrinėtoje dokumentų grupėje ši technika yra būdinga tik itališkiems spaudiniams (6 spausdinti Romoje, 1 – Bolonijoje), datuojamiems panašiu laikotarpiu – 1642 m. (3 atvejai) ir 1646 m. (4 atvejai). Be to, dviejų to paties 1642 m. leidinio tomų antraštiniame lape yra įrašai apie jų išgijimą Romoje 1646 m.⁶⁵

Aptariamoje įrišų grupėje blokas dažniau siūtas pritaikant pagreitintus siuvimo būdus⁶⁶. Pasak Pickwoado, bloko siuvimas ir kaptalų pynimas buvo ilgiausiai užtrunkančios knygrišystės operacijos, todėl knygrišiai dažniausiai ieškojo

65 *SACRÆ ROTÆ ROMANÆ DECISIONUM NOVISSARUM [...]*. ROMÆ: Typis Vaticanis, 1642. VUB BAV 20.3 ir BAV 20.3.b.

66 Abbreviated sewing. In *LoB...* [žiūrėta 2022 m. gruodžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.ligatus.org.uk/lob/concept/3744>>.

3 PAV. Kaptalų tipai: a – į bloką įpinti kaptalai (viduryje – antrinio kaptalo atvejis); b – prie bloko priklijuoti kaptalai

būdų jas pagreitinti⁶⁷. Vis dėlto siuvant didelio formato knygos lankus naudoti net 4 ar 5 siuvimo procesą sulėtinantys virviniai ryšiai. Viena vertus, visų septynių knygų bloko kraštai apipjauti paliekant vadinamųjų „įrodymų“, žyminčių, kad knygrišys darbą atliko kokybiškai ir spaudinio paraštes sumažino ne daugiau, nei reikia⁶⁸. Kita vertus, šių knygų bloko kraštai – be dekoro. Didesnei daliai įrišų būdingas ne priklijuotas, o laikui imlesnis į bloką įpintas kaptalas⁶⁹ (žr. 3a pav.).

67 PICKWOOD, Nicholas. *Onward and Downward...*, p. 75, 80.

68 Cut to show proof. In *LoB...* [žiūrėta 2022 m. gruodžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.ligatus.org.uk/lob/concept/1279>>.

69 Sewn endbands. In *LoB...* [žiūrėta 2022 m. gruodžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.ligatus.org.uk/lob/concept/2538>>.

Kietviršių pagrindui visose knygosose naudotas gana storas popieriaus mālūne gamintas kartonas. Atrodo, kad dalies įrišų ryšių virvių galai yra perverti per pagrindus, nors beveik tiek pat jų būdingi išpašyti ir prie pagrindo priklijuoti virvių galai. Įrišų nugarelėse išraiškingai suformuoti ryšiai, o priekiniame krašte visur pritvirtintos dvi poros odinių raištelių. Nors įrišai sukurti taip, kad savininkas jų viršelį galėtų papuošti pagal savo skonį ir poreikius, Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje jie liko visiškai nepuošti. Tai pabrėžtų ne tiek reprezentacinį, kiek praktišką šių knygų įrišų pobūdį.

Tokio struktūrinio tipo pergamentiniai įrišai žinomi Viduržemio jūros regione, olandiškoje ir vokiškoje tradicijose. Turint tai omenyje, atkreiptinas dėmesys, kad šiuose įrišuose nerasta pergamento pamušimo popieriumi žymių – būdingo olandiškų ir vokiškų įrišų bruožo⁷⁰, o visų dirbinių pergamento žaliava – ožkena ar avena⁷¹. Šie požymiai leistų juos tvirtčiau susieti su itališka tradicija: tikėtina, kad šešios Romoje spausdintos knygos buvo ten ne tik įsigytos, bet greičiausiai ir įrištos.

PERGAMENTINIAI ĮRIŠAI PERVERTAIS VIRŠELIAIS

Likusią nagrinėtų pergamentinių įrišų dalį (36 atvejai) sudaro įrišai pervertais viršeliais (angl. *laced-case bindings*)⁷², kurie, savo ruožtu, gali būti kietieji (žr. 1 lentelę, III tipas), puskiečiai (IV tipas) ir minkštieji (V tipas). Jie buvo paplitę visoje Europoje, o olandiška ir vokiška šio įrišimo tradicijos palyginti išsamiai yra aprašytos XVII a. šaltiniuose⁷³. Toliau išsamiau apžvelgiamas kiekvienas iš pogrupių.

KIETIEJI ĮRIŠAI PERVERTAIS VIRŠELIAIS. Kietųjų įrišų pervertais viršeliais užfiksuota 15 atvejų (žr. 1 lentelę, III tipas). Daugumos šių įrišų bloko lapai yra mažai sumušti. Bloko siuvimui pasirinkti įvairūs būdai, nors ištisisis kiekvieno lanko siuvimas (10) dominuoja labiau nei pagreitinti jo bū-

70 BRAY, Dirck de; HORST, Koert van der; WOLF, Clemens de (eds.). *Kort onderweijs...* p. 84. FAUST, Anshelm. *Beschrijvinghe ende...*, p. 58.

71 Ožkų ir avių, *caprinae* pošėimio gyvūnų, odos žaliava gausiai naudota Viduržemio jūros regiono kraštuose. Šiauriau Alpių tradiciškai dažniau naudota jautena, kartais – alūninė kiaulena ar avena. PICKWAOD, Nicholas. *Libros para leer...*, p. 108.

72 Laced-case bindings. In *LoB...* [žiūrėta 2022 m. gruodžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.ligatus.org.uk/lob/concept/4103>>.

73 BRAY, Dirck de; HORST, Koert van der; WOLF, Clemens de (eds.). *Kort onderweijs...*; FAUST, Anshelm. *Beschrijvinghe ende*.

dai (5). Vis dėlto šio tipo įrišuose ryšiams dažniausiai naudotos pergamentinės juostelės (šiam tyrimui – 11 atvejų), prie kurių, skirtingai nei virvinių ryšių atveju (1 atvejis), bloko lankus galima prisiūti nenaudojant siuvimo rėmo ir taip iš dalies sutaupant laiko⁷⁴.

Visų įrišų bloko kraštai yra apipjauti, bet dekoruota tik mažesnė jų dalis (5). Į akis krenta tai, kad šio tipo įrišuose dominuoja prie bloko nugarėlės klijuotas (11), o ne į bloką įpintas kaptalas (3) (žr. 3b pav.). Klijuotų kaptalų pagrindui daugiausia panaudotas sulenktas audinio gabalėlis (10). Į bloką įpinti kaptalai, būdingi tik itališkų spaudinių įrišams, suformuoti naudojant alūninės odos arba pergamento šerdį, prieš tai bloko nugarėlę sutvirtinus plačiomis popierinėmis juostelėmis. Vienam iš jų nupintas papildomas (antrinis) spalvotų siūlų kaptalas⁷⁵ (žr. 3a pav.). Ši archajiška Viduramžių kodeksus menanti tradicija ir laikui gan imli operacija pastebima net ir paprasčiausiuose Viduržemio jūros regiono įrišuose⁷⁶.

Šio tipo įrišuose aptraukiant bloką viršeliai prie bloko tvirtinti per juos pervėrus ryšių ir / ar kaptalų galus. Pusėje nagrinėtų atvejų per viršelį perverti ir ryšių, ir kaptalų galai – tai galima laikyti laikui imlia operacija (5 iš 11) (žr. 4a pav.). Kiek greičiau viršelis pritvirtinamas, kai, bloko lankus susiuvus prie virvelių, pastarųjų galai visai nupjaunami ties knygos bloko kraštu, o per viršelį perverti tik kaptalų šerdžių galai viršuje ir apačioje: užfiksuoti 3 tokie atvejai, visi – itališkų spaudinių įrišai (žr. 4b–c pav.). Šiuo požiūriu, išskirtinai atrodo 1648 m. Vilniaus spaudinys⁷⁷, kurio viršelyje neperverti nei ryšių, nei kaptalų šerdžių galai. Supaprastinus viršelio jungimo prie bloko procesą, jie buvo priklijuoti vidinėje kietviršių pagrindų pusėje (žr. 5 pav.).

Ekonomišką kelių įrišų statusą pabrėžtų kietviršių pagrindams panaudotas knygrišio iš įvairių atraižų suklijuotas kartonas (3). Didžiąjai daliai šio pogrupio įrišų panaudotas jautenos pergamentas, dažnai papildomai pamuštas popieriumi. Išsiskiria du Romoje spausdintų egzempliorių įrišai, aptraukti avenos ar ožkenos pergamentu be pamušalo. Įdomūs yra dažyto pergamento pavyzdžiai (iš viso – 3, Poznanėje, Vilniuje⁷⁸ ir Venecijoje spausdinti egzemplioriai).

74 BRAY, Dirck de; HORST, Koert van der; WOLF, Clemens de (eds.). *Kort onderweijts...*, p. 64.

75 Secondary sewing (endband techniques). In *LoB...* [žiūrėta 2022 m. gruodžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.ligatus.org.uk/lob/concept/2536>>.

76 PICKWAOD, Nicholas. *Libros para leer...*, p. 107.

77 SOXO, Benedictus de. *CLAVES IVRIS Academicis Vilnensibus*. Vilnæ: Typis Academicis Societatis Iesu, 1648. VUB BAV 20.4.12

78 Ibid.

4 PAV. Bloko jungties su viršeliu variantai: a – perverti pergamentiniai ryšiai; b – virviniai ryšiai nupjautais galais ir skersinių bloko nugarėlę tvirtinančių juostelių galai; c – nupjauti virvinių ryšių galai

5 PAV. Pergamentinių viršelių jungties būdai: a – perverti ryšių ir kaptalų šerdžių galai; b – perverti tik ryšių galai; c – perverti tik kaptalų šerdžių galai; d – neperverti nei ryšių, nei kaptalų šerdžių galai

Pergamentas buvo dažytas prieš juo apraukiant knygas. Nėra iki galo aišku, ar šią operaciją visada atlikdavo knygrišiai, ar dažyto pergamento būdavo galima įsigyti ir prekybos vietose⁷⁹. Iš iki šiol matytų atvejų ir tyrimų⁸⁰ susidaro įspūdis, kad šios tradicijos būta populiareesnės šiauriau Alpių, vokiškos įtakos areale.

Nors kietieji pergamentiniai įrišai pervertais viršeliais ir pasižymi gana skirtingais technologiniais niuansais, jie buvo atliekami gerokai greičiau ir pigiau nei odiniai ar pergamentiniai įrišai suformuotais ryšiais. Kartais šie praktinio pobūdžio įrišai taip pat dekoruoti įspaudais: Eustachijui Valavičiui priklausęs 1594 m. aldas⁸¹, įrištas į šviesų pergamentą, dekoruotas auksuotu herbines plokštelės įspaudu, o likę du Krokuvoje ir Zamostėje spausdinti dokumentai puošti tik kukliais aklyjū įspaudų rėmeliais.

MINKŠTIEJI ĮRIŠAI PERVERTAIS VIRŠELIAIS. Viduramžiais susiformavusi archyviniam dokumentams ir registrų knygoms naudota minkštųjų pergamentinių įrišų struktūra be medinių kietviršių pagrindų⁸² dar XV a. pabaigoje buvo sėkmingai pritaikyta prekyboje spausdintomis knygomis⁸³. Skirtingai nei anksčiau aptartos kietųjų įrišų rūšys, minkštieji (angl. *limp*) pergamentiniai įrišai pervertais viršeliais⁸⁴ daug dažniau naudoti kaip laikinojo prekybinio įrišo, kurį knygos savininkas galėjo pakeisti nauju, atitinkančiu jo skonį ir reikmes, rūšis. Tokį statusą paprastai rodo nesumuštas lankų popierius, priešlapių trūkumas ar jiems panaudotos kitų dokumentų atraižos, neapipjauti ir nedekoruoti knygos bloko kraštai, kaptalų stoka ir minkšti, lankstūs viršeliai be pagrindų⁸⁵. Nė vienai nagrinėtai Vilniaus jėzuitams priklaususiai knygai visi tokie įrišo laikinumą ar intencionalų neužbaigtumą aiškiai žymintys

79 LALANDE, Jérôme; MCCAULEY, Gay (transl.). The Art of Making Parchment. *Art in Translation*, 2021, vol. 13, nr. 4, p. 326–386. <https://doi.org/10.1080/17561310.2021.1951964>; FAUST, Anshelm. *Beschrijvinghe ende...*, p. 104–108.

80 Pwz., CHLEBUS, Ewa. Technika wykonania opraw jako przedmiot badań tegumentologicznych. In WAGNER, Arkadiusz (sud.). *Tegumentologia polska dzisiaj. Seria Tegumentologia Polska, I*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, p. 377.

81 WELSER, Marcus. *MARCI. VELSERI MATTHAEI. F. ANT. N PATRICII [...]*. VENETIIS: [Aldo Manuzio], 1594. VUB BAV 41.1.8

82 SCHOLLA, Agnes. Early Western Limp Bindings: Report on a Study. In *Care and Conservation of Manuscripts. Proceeding of the seventh international seminar held at the Royal Library, 7, Copenhagen, 2002*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2003, p. 132–158.

83 PICKWAD, Nicholas. *Libros para leer...*, p. 96–97.

84 Laced-case limp bindings. In *LoB...*, [žiūrėta 2022 m. gruodžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.ligatus.org.uk/lob/concept/1415>>.

85 PICKWAD, Nicholas. *Onward and Downward...*, p. 79; PICKWAD, Nicholas. *Unfinished Business...*, p. 52.

bruožai nėra būdingi. Visgi į akis krenta, kad minkštieji ir į juos labai panašūs puskiečiai (angl. *semi-limp*) pergamentiniai įrišai sudaro net pusę pergamentinių ir trečdalį visų nagrinėtų autentiškų įrišų (21 atvejis).

Reikšminga ir tai, kad minkštieji pergamentiniai įrišai būdingi išskirtinai vien itališkiems spaudiniams, o dauguma jų pasižymi gana iškalbingu technologiniu panašumu. Žymiai dažniau nei kitose įrišų grupėse pasitaikantis nesumuštas bloko popierius leistų juos iš dalies susieti su prekybinių įrišų kategorija. Be to, maždaug pusei minkštųjų įrišų taikyti pagreitinti siuvimo būdai. Išgaubtos nugarėlės tarp ryšių dažniausiai tvirtintos plačiomis popieriaus (dažnai spaudinių atraižų) juostelėmis, kurių galai būdavo arba nupjaunami, arba priklijuojami prie klijuojamosios priešlapių dalies – atpažįstamas itališkų įrišų bruožas⁸⁶ (7) (žr. 4b pav.).

Net šiuose pačios kukliausios išvaizdos įrišuose rasta sudėtinga pirminio ir antrinio kaptalo struktūra (6), jau matyta ir kito tipo itališkų spaudinių įrišuose. Maždaug pusėje minkštųjų įrišų (5) kaptalų šerdžių galai yra perverti per viršelius, o virvinių ryšių pervėrimo žingsnis visai praleistas jų galus nupjauvant prie bloko krašto. Likusioje įrišų dalyje per viršelį perverti tiek kaptalų, tiek ryšių galai (6).

Minkštųjų įrišų grupėje nustatytas tik vienas popieriumi pamušto pergamento atvejis, visi kiti – be jokio pamušalo. Pastariesiems būdingos plačios užlankos, kurioms nepagailėta viršelio medžiagos – tikėtina, tokiu būdu siekta kompensuoti viršelio lankstumą. Iš viršeliuose vyraujančio nedažyto ožkenos ar avenos pergamento išsiskiria vienas įrišas, aptrauktas raudonai dažytu nepamuštu jautenos pergamentu.

PUSKIEČIAI ĮRIŠAI PERVERTAIS VIRŠELIAIS. Atskira minkštųjų įrišų atmaina galima laikyti puskiečius pergamentinius įrišus pervertais viršeliais. Dažnai jie labai panašūs į minkštuosius ir tik įsižiūrėjus galima pamatyti viršelyje įterptus plono kartono lakštus. Būdinga, kad prie tokių laisvųjų pagrindų (angl. *floating boards*) viršelį dengiantis pergamentas nėra klijuojamas ir jie laikosi daugiausiai dėl viršelio užlankų ir priklijuojamos priešlapių dalies. Tokį įrišą galima laikyti tam tikru, ko gero, vėlyvesniu minkštojo pergamentinio įrišo patobulinimu, siekiant geriau apsaugoti knygos bloką.

Dėl papildomo plono kartono kietviršio pagrindo įterpimo pusketį įrišą tik sąlygiškai galima laikyti kiek sudėtingesniu už minkštąjį, nes kiti abiejų tipų bruožai labai panašūs. Paprastai jiems taip pat būdingas menkai sumuštas bloko lankų popierius, nors bloko kraštai yra dekoruoti kiek gausiau nei minkštųjų

86 ROMERO RAMÍREZ, Martha Elena. *Limp, Laced-Case Binding...*, p. 237–238.

įrišų grupėje. Kaip ir kitur, itališkų spaudinių įrišuose (7) kaptalai yra įpinti į bloką, o trims iš jų būdingas antrinis kaptalas. Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje spausdintų knygų (3) puskiečiuose įrišuose kaptalai buvo ne įpinti, o priklijuoti. Jiems, skirtingai nei itališkų spaudinių įrišams, taip pat būdingas jautenos pergamentas. Be to, atrodo, jog pergamentas juose yra priklijuotas prie kartono.

Puskiečiams įrišams beveik nebūdingas ryšių galų klijavimas vidinėje kietviršių pusėje. Pastebėtas tik vienas atvejis, kai buvo perverti ir kaptalų, ir ryšių galai, o didesnioje dalyje vyrauja tik ties kaptalais perverti viršeliai – tokia technika vėlgi būdinga tik itališkiems spaudiniams. Tik dviem atvejais nustatytas pergamentas su popieriniu pamušalu, o dažyto pergamento neaptikta visai. Pastebėta, kad, skirtingai nei kiti šio pogrupio įrišai, visi puskiečiai Abiejų Tautų Respublikos spaudinių įrišų viršeliai yra dekoruoti įspaudais, o tai rodytų ilgalaikį ir reprezentacinį šių įrišų statusą.

Žinoma, kad dėl aktyvios spaustuvių veiklos ir popieriaus malūnų gausos Viduržemio jūros regione popierius buvo gana prieinama žaliava, todėl būtent čia pirmiausia įrišų konstrukcijai imtos gausiau naudoti popieriaus ir kartono detalės⁸⁷. Manytina, kad dėl šios priežasties paprastesnių pergamentinių įrišų viršelyje Italijoje, taip pat Prancūzijoje kartais būdavo įterpiamas plonas kartono lakštas⁸⁸. Būdingos 6 itališkų spaudinių puskiečių įrišų savybės leistų manyti, kad ir šie spaudiniai Vilniū pasiekė jau įrišti Italijoje.

Penkios aptartų technikų rūšys, klasifikuojamos pagal jų sudėtingumą, leidžia pastebėti gerokai greičiau ir pigiau įrištas knygas. Nemažos dalies pergamentinių įrišų atveju galima svarstyti galimybę juos priskirti prekybiniam įrišams – tokioms knygoms, kurios tikriausiai buvo įrištos Italijoje iki jas perduodant ar kitaip perduodant Vilniaus jėzuitams. Neatmestina, jog, knygoms keliaujant nuo spaudos centro iki Vilniaus, būta ir daugiau knygų formą paveikusių tarpininkų, tačiau apie tai kol kas sunku ką nors daugiau pasakyti. Vis dėlto iki šiol sukaupti duomenys leidžia atskleisti keletą pastebėtų itališkos ir šio regiono knygrišystės tradicijos bruožų, kuriems palyginti pateikta 2 lentelė. Nors knygoje fiksuota nemažai bendrų bruožų (kas, apskritai, rodytų panašų Europos knygrišystės technologinį lauką), čia siekta labiau išryškinti pasikartojančius skirtumus, kurie konkrečioje tradicijoje gali būti fiksuojami tiek pa-

87 PICKWOOD, Nicholas. Onward and Downward..., p. 79–80.

88 ALBRITTON, Julia Erin; AMATO, Christina. A Study of Two Semi-Limp Parchment Binding Styles in the Rare Book Collection at the New York Academy of Medicine Library. In MILLER, Julia (ed.). *Suave Mechanicals. Essays on the History of Bookbinding*. Vol. 3. Ann Arbor, Michigan: Legacy Press, 2016, p. 3–61.

vieniui, tiek derinami vieni su kitais. Pateikti broožai yra ne vieninteliai, bet išsiskiriantys atitinkamam regionui būdingi įrišų broožai. Tolesni tyrimai tokią klasifikaciją patikslins ir pakoreguos.

2 LENTELĖ. Būdingi Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos įrišų broožai, priskirtini Abiejų Tautų Respublikos ir Italijos amato tradicijoms

Knygos įrišo dalys	Abiejų Tautų Respublikos regionui būdingi įrišų broožai	Italijos regionui būdingi įrišų broožai
Blokas	Bloko nugarėlės tvirtinimas tarp ryšių klijuotomis siauresnėmis audinio (drobės) ar pergamento juostelėmis.	Bloko nugarėlės tvirtinimas tarp ryšių klijuotomis plačiomis pergamento ar popieriaus atraižų juostelėmis.
Kaptalai	Kaptalo pagrindas iš sulenktos audinio juostelės; virvinė kaptalo šerdis; prie bloko nugarėlės priklijuotas kaptalas.	Kaptalas be pagrindo arba su pagrindu iš pergamento ar popieriaus atraižų; į bloką įpintas kaptalas; pirminis į bloką įpintas nespaltotų siūlų kaptalas su antriniu spaltotų siūlų kaptalu.
Viršelio ir bloko jungtis	Vidinėje kietviršių pagrindų pusėje priklijuoti ryšių galai.	Nupjauti ryšių galai ir per viršelį pervertos tik kaptalų šerdys.
Kietviršių pagrindai	Mediniai (ąžuoliniai).	Laisvieji plono kartono (pergamentiniai puskiečiai įrišai); be pagrindų (pergamentiniai minkštieji įrišai).
Dengianti medžiaga	Jautenos pergamentas ar oda; pergamentas su popieriaus pamušalu; raudonai arba žaliai dažytas pergamentas; suformuoti ryšiai (odiniai įrišai).	Ožkenos / avenos pergamentas ar oda; pergamentas be pamušalo; natūralios spalvos pergamentas; suformuoti ryšiai (pergamentiniai kietieji įrišai).
Puošyba	Puošyba įvairių tipų įspaudais.	Puošta minimaliai arba visai nepuošta.

Išvados

Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekai priklausę Abiejų Tautų Respublikos ir Italijos XVI a. vidurio – XVII a. pirmosios pusės spaudinių įrišai straipsnyje nagrinėti struktūriniu ir technologiniu požiūriais. Tyrimas padėjo

atskleisti nemažą nedidelės Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos dalies knygų įrišų įvairovę. Apžvalga taip pat leidžia susidaryti preliminarų vaizdą apie bibliotekoje naudotų knygų formą, išskiriant autentiškas ir perrištas ar vėliau įrištas knygas. Galima konstatuoti, kad didesnioji dalis autentiškų įrišų išliko ir leidžia įžvelgti tam tikras XVI–XVII a. knygrišystės ypatybes.

Dvi didžiausios odinių ir pergamentinių įrišų grupės analizuotos atsižvelgiant į įvairių XVI–XVII a. Europos amatininkų naudotų būdų optimizuoti spaudinių įrišimo procesą kontekstą. Bandymų knygą įrišti pigiau ar greičiau aptikta įvairiose įrišų grupėse, todėl yra prasminga apie dirbinius kalbėti atsižvelgiant į tam tikrą technologinių jų spektrą. Didelę dalį nagrinėtų įrišų sudaro nepuošnūs ir praktiški dirbiniai, kurių paskirtis yra ne tiek reprezentuoti savininką, kiek apsaugoti spaudinį ir padaryti jį patogų naudotis. Toks nemažas jų skaičius patvirtina, kad jėzuitų bibliotekose knygos buvo naudotos kaip neatšiejama kasdienės intelektualinės ir dvasinės veiklos dalis.

Pasirinkta metodologinė prieiga pasiteisino tuo, kad, knygų įrišus nagrinėjant visapusiškiau ir į aprašymą įtraukiant daugiau pagrindinių įrišimo procesų, atsiskleidė net ir anoniminiai bei kuklūs, iki šiol Lietuvos knygotyroje visai netyrinėti pergamentiniai įrišai. Kiek mažesnė dalis puošnesnių įrišų, be abejonės, liudija kai kurias knygas turėjus ir reprezentacinę funkciją. Vis dėlto dalis jų artimiau sietinos su ankstesnių savininkų, knygų padovanojusių akademijos bibliotekai, poreikiais. Panašu, jog didesnioji jų dalis kaip ilgalaikio formato dirbiniai buvo įrišti Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje. Nors nė viena iš visų nagrinėtų knygų nepasizymėjo laikinuoju prekybiniu įrišu, akivaizdžiai numatytu perrišti savininkui įsigijus knygą, galima manyti, jog dalis pergamentinių įrišų galėjo būti (ilgalaikio) prekybinio formato dirbiniai.

Atliktas tyrimas aprėpia tik sąlygiškai nedidelį išlikusio Vilniaus jėzuitų bibliotekos rinkinio fragmentą, tačiau rezultatai padeda pamažu atskleisti tam tikros vietos ir užsienio (šiuo atveju – Italijos) knygrišių darbo įpročius. Du – odinių ir kietųjų pergamentinių pervertais viršeliais – tipai pasirodė esantys gana heterogeniški. Kiti du – kietųjų pergamentinių suformuotais ryšiais ir minkštųjų pergamentinių pervertais viršeliais – tipai gan homogeniški ir glaudžiai susiję su Viduržemio jūros regiono knygrišystės tradicija. Kadangi šie įrišai būdingi Italijos spaudiniams, pagrįstai galima manyti, jog šie spaudiniai jėzuitų buvo įsigyti jau įrišti Italijoje. Tad šis tyrimas patvirtintų Abiejų Tautų Respublikos laikotarpio inventoriuose randamą informaciją apie prekybą ne tik neįrištais, bet ir įrištais spaudiniais. Visa tai taip pat reiškia, kad, nagrinėjant vietos bibliotekų dokumentus, tikrai verta atsižvelgti ir į nepuošnius įrišus, kaip tik šiuo

savo praktiškumu ir nepuošnumu iliustruojančius svarbius XVI–XVII a. spaudinių platinimo principus.

Daliai įsigytų spaudinių praktinio pobūdžio įrišą, be abejonės, suteikė ir vietos knygrišiai. Sukaupti duomenys leidžia pateikti pirmas preliminarias žinias apie ryškesnius technologinius skirtumus, priskirtinus Italijos ir Abiejų Tautų Respublikos regiono tradicijai. Iki šiol plačiau tyrinėta itališka knygrišystės tradicija leido lengviau pastebėti Viduržemio jūros regiono knygrišiams būdingą braižą. Tačiau keletas ryškesnių pasikartojančių aspektų, tokių kaip dažyto pergamento pavyzdžiai, tekstilės panaudojimas knygų struktūroje ar specifinės kaptalo tvirtinimo technikos vietos spaudinių įrišuose, taip pat leidžia numanyti kai kurias vietos tradicijos tendencijas. Tokius spėjimus ateityje patvirtintų ar paneigtų išsamus kitų išlikusių XVI–XVII a. LDK spaudinių įrišų, nebūtinai priklausiusių Vilniaus jėzuitų bibliotekai, tyrimas.

Šaltiniai

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ. *ARISTOTELIS STAGIRITAE*. [...]. VENETIIS: Apud Cominum de Tridino, Montisferrati, 1560. VUB BAV 32.7.8 (t. 8).
2. LUCIDO, Giovanni. *IOANNIS LVCIDI SAMOTHEI VIRI CLARissimi* [...]. Venetiis: in officina Lucęantonii Iunte, 1546. VUB BAV 47.5.6.
3. POSIUS, Antonius. *THESAURUS* [...] in omnes Aristoteli, et Averrois libros copiosissimus. VENETIIS: Apud Cominum de Tridino, Montisferrati, 1562. VUB BAV 70.5.18.
4. RECUPITO, Giulio Cesare. *DE VESUVIANO INCENDIO NUNTIUS* [...]. NEAPOLI: Apud Aegidium Longum 1632. Et denuo per Octauium Beltranum 1633. VUB BAV 59.9.7.
5. RETELL, Michael. *MICHAELIS RETELLII EPIMYTHIA IN HISTORIAS ET FABVLAS*. DANTISCI: In officina Iacobi Rhodi, 1574. VUB BAV 39.8.30.
6. *SACRÆ ROTÆ ROMANÆ DECISIONUM NOVISSARUM* [...] ROMÆ: Typis Vaticanis, 1642. VUB BAV 20.3 ir VUB BAV 20.3.b.
7. SOXO, Benedictus de. *CLAVES IVRIS Academicis Vilnensibus*. Vilnæ: Typis Academicis Societatis Iesu, 1648. VUB BAV 20.4.12.
8. WELSER, Marcus. *MARCI VELSERI MATTHAEI . F. ANT. N PATRICII* [...]. VENETIIS: [Aldo Manuzio], 1594. VUB BAV 41.1.8.

Literatūra

1. ALBRITTON, Julia Erin; AMATO, Christina. A Study of Two Semi-Limp Parchment Binding Styles in the Rare Book Collection at the New York Academy of Medicine Library. In MILLER, Julia (ed.). *Suave Mechanicals. Essays on the History of Bookbinding*. Vol. 3. Ann Arbor, Michigan: Legacy Press, 2016, p. 3–61.
2. BLIKERTAITĖ, Enrika. XV–XVII amžiaus kirilinės knygos ir jų įrišai Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*. [interak-

- tyvus] 2018, 2013/2014, p. 54–63 [žiūrėta 2023 m. balandžio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://elibrary.mab.lt/handle/1/21969>>.
3. BRAY, Dirck de; HORST, Koert van der; WOLF, Clemens de (eds.). *Kort onderweijns van het boeckenbinden = A short instruction in the binding of books*. Uithoorn: Atelier Ganzenweide, 2012.
 4. CHLEBUS, Ewa. Problemy atrybucji, chronologizacji i lokalizacji opraw starych druków w kontekście pracy konserwatora książki. *Konserwatorski* [interaktyvus], 2016, vol. 18, p. 199–219 [žiūrėta 2023 m. balandžio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://polona.pl/item/74299463>>.
 5. CHLEBUS, Ewa. Technika wykonania opraw jako przedmiot badan tegumentologicznych. In WAGNER, Arkadiusz (red.). *Tegumentologia polska dzisiaj = Polish bookbinding studies today*. I. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015.
 6. ČIULADIENĖ, A. et al. Ką atskleidžia knygos įrišo ir bloko kompleksiniai tyrimai? *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* [interaktyvus]. 2018, 2013/2014, p. 64–78 [žiūrėta 2023 m. balandžio 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://elibrary.mab.lt/handle/1/21970>>.
 7. FAUST, Anshelm; COLIN, Georges (ed.). *Beschrijvinghe ende onderwijsinghe ter discreter ende vermaender consten des boeckbinders handwerck = Prescription et enseignement de la discrète et jameuse science de la manufacture des relieurs de livres*. Brüssel: Bibliotheca Wittockiana & Fl. Tulkens, 1987.
 8. GREEN, Arthur. Cutting Book Edges In-Boards. In MILLER, Julia (ed.). *Suave Mechanicals: Essays in the History of Bookbinding*. Vol. 7. Ann Arbor: The Legacy Press, 2022, p. 144–173.
 9. GRZEBIEN, Ludwik. *Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2013.
 10. HELWIG, Hellmuth. *Das Deutsche Buchbinder-Handwerk: Handwerks- und Kulturgeschichte*. Bd. 1. Stuttgart: Anton Hiersemann, 1962.
 11. IVINSKIS, Zenonas. Knygų prekybos klausimu Lietuvoje XVI–XVII amžiuje (Keletas trumpų įnašų Lietuvos kultūros istorijai). Iš PACEVIČIUS, Arvydas; SPERSKIENĖ, Rasa (sud.). *Bibliotheca Litwana I. Bibliologijos metraštis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 139–162.
 12. KERŠULYTĖ, Edita. XVI a. rankraštinės knygos „Šventųjų gyvenimo aprašymai“ įrišas: atvejo tyrimas. Iš *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* [interaktyvus]. 2009/2010, 2013, p. 26–41 [žiūrėta 2022 m. gruodžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<http://elibrary.mab.lt/handle/1/1803>>.
 13. Knygų įrišų tyrimai. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos skaitmeninis archyvas* [interaktyvus], [žiūrėta 2023 m. balandžio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://elibrary.mab.lt/handle/1/4857>>.
 14. KVIZIKEVIČIŪTĖ, Milda. Viršelis kaip paratekstas: Martino Lutherio *Biblia Germanicolatina* Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. *Knygotyra*, 2021, t. 77, p. 7–19. <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2021.77.88>.
 15. LALANDE, Jérôme; MCCAULEY, Gay (translator). The Art of Making Parchment. *Art in Translation*, 2021, vol. 13, nr. 4, p. 326–386. <https://doi.org/10.1080/17561310.2021.1951964>.
 16. *Language of Bindings (LoB)* [interaktyvus]. University of the Arts London [žiūrėta 2019 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.ligatus.org.uk/lob/>>.
 17. LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose*. Vilnius: Moks- las, 1976.

18. ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Akty cechów wileńskich, 1495–1759*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006.
19. MAZAL, Otto. *Einbandkunde: die Geschichte des Bucheinbandes*. Wiesbaden: Reichert, 1997.
20. MICKŪNAITĖ, Giedrė (sud.). *Dailėyra: teorijos, metodai, praktikos*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.
21. OLSEN, Bjørnar. Material Culture after Text: Re-membering Things. *Norwegian Archaeological Review*, 2003, vol. 36, nr. 2, p. 87–104. <https://doi.org/10.1080/00293650310000650>.
22. PACEVIČIUS, Arvydas. Nuo kolegijos iki akademijos: bibliotekos įkūrimas ir raida (1570–1802). Iš PŠIBILSKIS, Vygintas Bronius (sud.). *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose (XVI–XXI amžiai)*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 1–36.
23. PACEVIČIUS, Arvydas. Vilniaus universiteto archyvo raida XVI–XVIII amžiuje. Iš PŠIBILSKIS, Vygintas Bronius (sud.). *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose (XVI–XXI amžiai)*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 104–108.
24. PEACHEY, Jeffrey S. Beating, Rolling and Pressing: The Compression of Signatures in Bookbinding Prior to Sewing. In MILLER, Julia (ed.). *Suave Mechanicals: Essays in the History of Bookbinding*. Vol. 1. Ann Arbor: The Legacy Press, 2013, p. 316–381.
25. PETRAUSKIENĖ, Irena. *Vilniaus akademijos spaustuvs šaltiniai XVI–XIX a.* Vilnius: Mokslas, 1992.
26. PETRAUSKIENĖ, Irena. *Vilniaus akademijos spaustuvi, 1575–1773*. Vilnius: Mokslas, 1976.
27. PICKWOOD, Nicholas. Italian Laced-Case Paper Bindings. *Journal of Paper Conservation*, 2019, vol. 20, issue 1–4, p. 22–51. <https://doi.org/10.1080/18680860.2019.1748416>.
28. PICKWOOD, Nicholas. Libros para leer. Encuadernaciones comerciales en pergamino y papel en la época de la imprenta manual. In LÓPEZ-VIDRIERO ABELLO, María Luisa (ed.). *Grandes encuadernaciones en las bibliotecas reales: siglos XV–XXI*. Madrid: Patrimonio Nacional, 2012, p. 95–122.
29. PICKWOOD, Nicholas. Onward and Downward: How Binders Coped with the Printing Press before 1800. In HARRIS, Michael; MYERS, Robin (eds.). *A Millennium of the Book: production, design & illustration in manuscript & print, 900–1900*. Winchester: Publishing Pathways 8, 1994, p. 61–106.
30. PICKWOOD, Nicholas. Unfinished Business: Incomplete Bindings Made for the Booktrade from the Fifteenth to the Nineteenth Century. *Quaerendo*, 2020, vol. 50, issue 1–2, p. 41–80. <https://doi.org/10.1163/15700690-12341465>.
31. PŁASZCZYŃSKA-HERMAN, Katarzyna. *Książka w rękach zakonnika. Oprawy druków z szesnastowiecznych bibliotek dominikańskich*. Rozprawa doktorska. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2020.
32. PŁASZCZYŃSKA-HERMAN, Katarzyna. Oprawianie jako etap produkcji. O związkach drukarzy, księgarzy i introligatorów. *Terminus*, 2021, t. 23, z. 2 (59), p. 135–155. <https://doi.org/10.4467/20843844TE.21.006.13440>.
33. RANKELIENĖ, Sonda. Viršelių puošybos, inicialų, protoekslibrisų ir grafčių kaita XV–XX a. Vilniaus universiteto bibliotekos inkunabuluose. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2021, nr. 101–102, p. 14–68. <https://doi.org/10.37522/aaav.101.2021.64>.
34. RANKELIENĖ, Sonda. Žygimanto Augusto knygos Vilniaus universiteto bibliotekoje: knygu viršelių puošyba ir nauji duomenys apie proveniencijas. *Knygotyra*, 2020, t. 74, p. 35–95. <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2020.74.46>.

35. RODKIEWICZÓWNA, Janina. *Cech introligatorski w Wilnie: zarys historyczny*. Wilna: Wydawnictwo Magistratu m., 1929.
36. ROMERO RAMÍREZ, Martha Elena. *Limp, Laced-Case Binding in Parchment on Sixteenth-Century Mexican Printed Books*. PhD Thesis [interaktyvus]. London: University of the Arts London, 2013 [žiūrėta 2023 m. balandžio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<https://ualresearchonline.arts.ac.uk/id/eprint/6224/>>.
37. SCHOLLA, Agnes. Early Western Limp Bindings: Report on a Study. In *Care and Conservation of Manuscripts. Proceeding of the seventh international seminar held at the Royal Library, 7, Copenhagen, 2002*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2003, p. 132–158.
38. SMALIUKIENĖ, Gražina; BLIKERTAITĖ, Enrika. Vilniaus akademijos spaustuvės XVII a. leidinių įrišai Vilniaus universiteto ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* [interaktyvus]. 2018, 2013/2014, p. 79–92 [žiūrėta 2023 m. balandžio 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://elibrary.mab.lt/handle/1/21971>>.
39. SZIRMAI, Ján Alexander. Stop Destroying Ancient Bindings. *Gazette du Livre Médiévale*, 1988, no. 13, p. 7–9.
40. SZIRMAI, Ján Alexander. *The Archaeology of Medieval Bookbinding*. Aldershot: Ashgate, 1999.
41. TAMULIS, Sigitas; RUSTEIKAITĖ, Ieva. Archaeology of Book: Bindings of Court Books of the Grand Duchy of Lithuania. In *Research. Dilemmas. Solutions: The 12th Baltic States Triennial Conservators' Meeting. Vilnius Lithuania, 2020: Preprints*. Vilnius: The Lithuanian National Museum of Art, 2020, p. 586–589.
42. TOMASZEWSKI, Jacek. *Oprawa książkowa w Polsce 1450–1600. Studium tegumentologiczno-ikonograficzne*. Warszawa: Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata, 2017.
43. TONDEL, Janusz. Tegumentologia polska dzisiaj. In WAGNER, Arkadiusz (red.). *Tegumentologia polska dzisiaj. Seria Tegumentologia Polska, I*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, p. 25–55.
44. TOPOLSKA, Maria Barbara. *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*. Wrocław: Ossolineum, 1984.
45. *Virtus: Seniausios Lietuvos akademinės bibliotekos virtuali rekonstrukcija* [interaktyvus]. Vilnius: Vilniaus universiteto biblioteka, 2014–2015 [žiūrėta 2022 m. gruodžio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://virtus.mb.vu.lt/>>.
46. VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija: Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVI–XVII amžius*. Vilnius: Mokslas, 1979.
47. WAGNER, Bettina; COLLINS, Marcia (eds.). *Early Printed Books as Material Objects: Proceeding of the Conference Organized by the IFLA Rare Books and Manuscripts Section Munich, 19-21 August 2009*. IFLA Publications Series t. 149, Berlin/Munich: De Gruyter Saur, 2010.